

Jens Bruun, Jonas Lieberkind & Heidi Bay Schunck

ICCS 2016

Det europæiske modul

AARHUS
UNIVERSITET

DPU - DANMARKS INSTITUT FOR PÆDAGOGIK OG UDDANNELSE

ICCS 2016
Det europæiske modul

Forfattere: Jens Bruun, Jonas Lieberkind og Heidi Bay Schunck

© 2017 forfatterne

Danmarks institut for Pædagogik og Uddannelse, Aarhus Universitet

Tryk: Rosendahls A/S

1. udgave 1. oplag

ISBN 978-87-7684-620-6

Indholdsfortegnelse

Introduktion	4
Om IEA forhistorien – arven fra ICCS 2009 og CIVED 1999	6
Det europæiske regionale modul i ICCS 2016	6
Om rapportens tabeltyper	7
Europæisk identitet	10
Procentfordelinger	11
Skalaresultater	12
Undergrupper af elevers opfattelser	14
Undervisning om Europa	16
Europæisk samarbejde	20
Arbejdskraftens fri bevægelighed i Europa	27
Positive udsagn	28
Udsagn med forbehold	29
Holdninger til fri bevægelighed i forskellige undergrupper	31
Immigration	35
Skala for immigration	38
Opfattelser af immigranter i forskellige undergrupper	40
Opfattelser af EU	42
Skala for holdninger til fordele ved EU	44
Tillid til EU	45
Om at stemme til europæiske valg	47
Fremtidens Europa	49
Positive scenarier	50
Negative scenarier	53
Egen fremtid	56
Oversigt – europæisk og nordisk perspektiv	59
Litteratur	61
Tabelfortegnelse	62

Introduktion

The International Civic and Citizenship Education Study (ICCS) er en international komparativ undersøgelse, der gennemføres som løbende undersøgelser i regi af the International Association for the Evaluation of Educational Achievement (IEA). ICCS har til formål at undersøge, hvordan skolesystemer, skoler og lærere i hele verden forbereder eleverne på deres fremtidige liv som samfundsborgere i deres land og i verden. ICCS undersøger både elevernes generelle kundskaber og færdigheder vedrørende samfundsfaglige emner i bred forstand samt elevernes holdninger, værdier, opfattelser og samfundsmæssige aktiviteter.

ICCS er sammensat af en international hovedundersøgelse for alle medvirkende lande, der suppleres med regionale tillægsundersøgelser (såkaldte moduler) for regioner af lande. I forhold til andre IEA undersøgelser er dette et nyt og lidt alternativt undersøgelsesdesign, hvor IEA forsøger at kombinere nogle forskellige fordele ved henholdsvis de internationale og de regionale undersøgelser. Helt overordnet gælder naturligvis, at man i de regionale moduler kan undersøge aspekter, der af forskellige grunde kun eller primært er relevante for lande fra bestemte regioner.

Denne rapport præsenterer resultaterne af det europæiske modul i ICCS 2016. Der er tale om den anden større gennemførelse af dette regionale modul i ICCS, idet den første europæisk regionale ICCS-undersøgelse fandt sted som en delundersøgelse af ICCS 2009. I alt deltager 24 lande i ICCS 2016, hvoraf de 15 fra Europa alle har deltaget i det europæiske modul.

Den hovedansvarlige institution for det internationale forskningssamarbejde i det europæiske modul i ICCS 2016 har været Università degli Studi Roma Tre, v. Laboratorio di Pedagogia Sperimentale. For ICCS 2016 som helhed er de ansvarlige institutioner for det internationale forskningssamarbejde The Australian Council for Educational Research, Università degli Studi Roma Tre, v. Laboratorio di Pedagogia Sperimentale, IEA's Data Processing Center i Hamburg samt IEA's internationale sekretariat i Amsterdam.

I Danmark gennemføres ICCS på Danmarks Institut for Uddannelse og Pædagogik (DPU), Aarhus Universitet. Danmarks deltagelse i ICCS 2016 har i perioden 2012-2017 været samfinansieret af Aarhus Universitet, Undervisningsministeriet og EU-Kommissionen. Sidstnævnte har specifikt medfinansieret de europæiske deltagerlandes bidrag til de almene internationale aktiviteter med henblik på at muliggøre flere landes deltagelse.

Denne rapport om det europæiske modul i ICCS udkommer som led i serie af internationale og danske publikationer om ICCS 2016. Rapporten er således en dansk version af IEA's rapport over resultaterne fra det europæiske modul i ICCS, nemlig: Losito, B., Agrusti, G., Damiani, V., Schulz, W. (2017): *Young People's Perceptions of Europe in a Time of Change*. Amsterdam, the Netherlands: International Association for the Evaluation of Educational Achievement (IEA).

Denne danske rapport præsenterer de samme europæiske hovedresultater som den internationale rapport, men med bearbejdede tabelformater og med en tekst, der er tilpasset et mere dansk og nordisk perspektiv på resultaterne. IEA offentliggør også en anden regional rapport vedrørende Latinamerika (forventet 2018). Den udkommer ikke på dansk eller i dansk version.

Formålet med det europæiske modul er at undersøge spørgsmål, som på den ene side knytter sig til hovedundersøgelsen, men på den anden side har særlig interesse i Europa. Det europæiske modul og dets resultater må med andre ord ses som en integreret del af den samlede ICCS 2016. Flere af

resultaterne i denne rapport ses og beskrives derfor i sammenhæng med nogle udvalgte resultater fra hovedundersøgelsen. Rapporten kan derfor med fordel læses sammen med den danske udgave af hovedrapporten for ICCS 2016 (Bruun, J., Lieberkind, J., & Schunck, H.B. (2017) *ICCS 2016 Internationale hovedresultater*, København: DPU), hvor der også findes en beskrivelse af ICCS som helhed samt en lang række resultater af den overordnede internationale undersøgelse. Denne rapport om det europæiske modul er dog udformet, så den kan læses uafhængigt af hovedundersøgelsen.

Det europæiske modul undersøger elevernes holdninger, opfattelser og aktiviteter i relation til samfunds- og politiske spørgsmål, institutioner, politikker og programmer, der i bredere forstand er specifikke for Europa. Den europæiske rapport undersøger forskelle på tværs af de europæiske lande og ser på forholdet mellem disse forskelle og nationale karakteristika. Data om elever, skoler og samfundskontekster i de 15 lande inddrages. Resultater fra den internationale rapport anvendes i sammenhænge, hvor resultater fra de to delprojekter gensidigt kan belyse hinanden.

Resultaterne i denne publikation er genereret fra data indsamlet fra næsten 53.000 8. klasses elever fra de 14 deltagende europæiske lande samt delstaten Nordrhein Westfalen (Tyskland). De danske resultater i denne rapport er baseret på svar fra godt 6.000 elever fra 185 forskellige skoler, der hver har deltaget med mindst én hel 8. klasse (i alt mere end 300 klasser). De følgende 14 lande deltager i det europæiske modul i ICCS: Belgien (flamsk), Bulgarien, Danmark, Estland, Finland, Holland, Italien, Kroatien, Letland, Litauen, Malta, Norge, Slovenien, Sverige og Tyskland. Dataindsamlingen fandt sted i de deltagende lande i foråret 2016. Det regionale modul blev udført som et supplement til ICCS 2016 hovedundersøgelsen. Det vil i praksis sige i forlængelse af elevernes besvarelse af et opgavehæfte og et internationalt spørgeskema. Eleverne skulle besvare et europæisk spørgeskema med en planlagt svartid på 20-25 minutter.

Tabel E.1
Lande og antal elever i det europæiske modul

	Antal
Belgien (flamsk)	2931
Bulgarien	2966
Danmark	6254
Estland	2857
Finland	3173
Holland	2812
Italien	3450
Kroatien	3896
Letland	3224
Litauen	3631
Malta	3764
Norge	6271
Slovenien	2844
Sverige	3264
Tyskland (Nordrhein Westfalen)	1451
Europæisk ICCS 2016 total	52788

Om IEA forhistorien – arven fra ICCS 2009 og CIVED 1999

I de følgende afsnit beskrives baggrunden for det europæiske modul med oplysninger om, hvordan det oprindeligt blev udviklet, og hvordan det er blevet anvendt og videreført.

Den politiske situation i Europa i 1990'erne betød meget for udformningen af IEA's projekt Civic Education Study (CIVED) fra 1999 (dansk udgave i Jens Bruun: *Politisk dannelse – unges synspunkter på demokratiske værdier i skole og samfund*, DPI 2001). CIVED blev som undersøgelse udviklet og gennemført i lyset af række europæiske begivenheder og fænomener som

- De kommunistiske regimers fald i Østeuropa og Centraleuropa og etableringen af nye demokratier med nye politiske institutioner, processer og kulturer
- Bekymringen omkring unges (angiveligt) faldende politiske deltagelse og samfundsengagement i både nye og gamle demokratier
- Voksende opmærksomhed på problematikken om nationalstaternes udvikling/afvikling i konteksten af EU og globaliseringen
- Et politisk behov for og en almen interesse i bedre viden om unges holdninger til europæiske makropolitiske tendenser.

Som del af videreførelsen af CIVED 1999 til ICCS 2009 opstod idéen om at udvikle egentlige regionale instrumenter for at gøre det muligt for regioner af lande i ICCS også at fokusere på regionale tendenser til at supplere de fælles internationale undersøgelselementer. I forbindelse med ICCS 2009 var der således ikke mindst opmærksomhed på følgende:

- En ændret forståelse af statsborgerskab og medborgerskab: Om det at være borger i lokale, nationale, regionale og transnationale (globale) kontekster
- Forandringer relateret til trusler imod de civile samfunds sikkerhed: Terrorangreb og ekstremisme
- Migration inden for og på tværs af kontinenter og lande og (im)migrations indflydelse på interkulturelle relationer og social sammenhængskraft
- De vedvarende udfordringer til det demokratiske samfund (sammenhængskraft, borgerindflydelse) i både gamle og nye demokratier
- Samfundenes hastige modernisering, globalisering, europæisering, digitalisering og transnationale fænomener
- Europa som en politisk og økonomisk enhed, væksten i overnationale europæiske organisationer og spredningen af europæiske politikker.

Det europæiske regionale modul i ICCS 2016

Det europæiske modul er i betydelig grad blevet videreudviklet forud for den nye anvendelse i ICCS 2016. Det europæiske modul i ICCS 2009 indeholdt således ganske mange spørgsmål og formuleringer med eksplicit reference til EU, der af lande uden for EU blev opfattet som mindre relevante for deres elever. Fra den tidlige udviklingsfase af ICCS 2016 blev det derfor besluttet at forsøge at gøre modulet mere relevant og tilgængeligt for alle lande i Europa ved at nedtone direkte henvisninger til EU til fordel for et bredere alment europæisk perspektiv. Derfor forholder spørgeskemaet sig til en række problematikker af relevans i konteksten af Europa snarere end i konteksten af EU. Hvor det europæiske modul i ICCS 2009 kombinerede en kort faglig test af

elevernes kundskaber og færdigheder i relation til Europa/EU, er modulet i ICCS 2016 en undersøgelse, der alene er baseret på et revideret og udvidet spørgeskema.

Indholdet af spørgeskemaet til det europæiske modul er oftest selvstændige temaer, der kun findes i det europæiske modul, mens der er også eksempler på, at temaer fra den internationale undersøgelse uddybes i eller omplaceres til det europæiske modul.

I denne rapport fokuseres på resultaterne fra de tematikker og dele af det europæiske modul, som de medvirkende lande er blevet enige om at lade indgå i IEA's rapport over det europæiske modul. I denne udvælgelse er der blevet fokuseret på at samle alle de elementer, der i mest eksplicit grad kan siges at vedrøre den europæiske sammenhæng. Det er tale om følgende

1. *Europæisk identitet*
2. *Europa som undervisningsemne i skolen*
3. *Holdninger til arbejdskraftens frie bevægelighed*
4. *Holdninger til migration og immigration i Europa*
5. *Holdninger til politiske samarbejde i Europa*
6. *Opfattelser af Europas fremtid*
7. *Opfattelser af egen personlige fremtid*
8. *Opfattelser af EU*

Som det fremgår, så er disse temaer formuleret på en sådan måde, at de handler om Europa og europæiske temaer og problematikker. Det er imidlertid klart, at den politiske og demokratiske debat i en europæisk kontekst er vanskelig at identificere og forholde sig til uafhængigt af den europæiske unionskontekst. Det er nemlig samtidig sådan, at nogle af de undersøgte områder og problematikker i perioden efter undersøgelsens tilrettelæggelse er blevet højprofilerede politikområder inden for EU. På den baggrund kan man ikke forvente, at eleverne nødvendigvis skelner på samme stringente måde. Det er under alle omstændigheder kun i forbindelse med tema 8 ovenfor, at eleverne eksplicit bliver bedt om et forholde sig til EU. I øvrigt er Norge det eneste land i ICCS 2016, der ikke er medlem af EU.

Om rapportens tabeltyper

I det europæiske spørgeskema benyttes generelt samme type af spørgeteknik som i ICCS hovedundersøgelsen. De fleste spørgsmål stilles som udsagn, hvor eleverne på såkaldte Likert-skalaer kan tilkendegive deres holdning. For eksempel som *meget uenig*, *uenig*, *enig*, *meget enig* (eller tilsvarende). Resultaterne i rapporten præsenteres på tre måder, nemlig som tabeller med procentfordelinger, på skalaer og i tabeller, hvor resultaterne på skalaer vises for undergrupper af elever. Som regel kombineres disse tre tilgange for alle de undersøgte områder.

I de kommende kapitler præsenteres som regel først elevernes svar i form af udvalgte nationale procenttal for en række konkrete eksempler på de spørgsmål, der er stillet til eleverne. Det gøres som regel ved at vise summen af de elever, der eksempelvis har erklæret sig *enige* og *meget enige*. Det er for at reducere i talmængden og for at fokusere på de overordnede resultater på en nem og overskuelig måde, der viser elevernes generelle holdninger i de respektive lande. Procenttallene er altid såkaldte valide procenttal. Det vil sige procentandelen for de elever, der rent faktisk har givet et svar (til forskel fra en procent af alle elever uanset dette). For alle tabellers vedkommende skal det for god ordens skyld nævnes, at der for samtlige tal gælder en vis statistisk usikkerhed. Denne

usikkerhed er generelt meget lille, og da den samtidig er uden egentlig betydning for forståelsen af hovedresultaterne, er standardfejl (standard errors) ikke medtaget i tabellerne.

I de fleste kapitler præsenteres resultaterne efterfølgende i form af skalaer. De er som regel konstrueret på baggrund af elevernes svar på de samme spørgsmål, der vises i procenttabellerne. Skalaen beregnes til forskel fra procenttabellerne ved at tage den samlede variation af enighed og uenighed i svarene i betragtning. Det sker ved at kvantificere svarene og præsentere resultaterne på en skala.

Et norsk udtryk for disse skalaer er 'samlevariabel', der udtrykker det, at man samler informationerne fra svarene på mange variable (spørgsmål) til én ny samlet variabel. Denne type variabel betegnes i ICCS og generelt som en latent variabel, fordi den ikke kan iagttages direkte.

Det er afgørende for skalakonstruktionerne i ICCS, at det via faktoranalyser og forskellige statistiske modeller er kontrolleret, at svarene på de anvendte spørgsmål inden for det givne tema hænger sammen med høj korrelation. Statistisk kan det udtrykkes på den måde, at den latente variabel skal kunne forklare variationen i elevernes svar. Det sikres med andre ord, at elevernes svar kan ses som udtryk for denne latente variabel. I tillæg til reduktionen i datamængden, giver de latente variable også på det mere fortolkningsmæssige niveau en måde, hvorpå man kan forstå og overskue svarene fra de mange tusind elever i ICCS 2016. Alle de latente variable har derfor også forud for ICCS 2016 været afprøvet i tidligere undersøgelser og/eller i forundersøgelser og planlagt på forhånd.

På disse skalaer betegnes det samlede europæiske gennemsnit altid som 50 point med en standardafvigelse på 10 point; uanset dets størrelse udtrykt i procentfordelinger. Nogle skalaer stammer fra ICCS 2009, hvilket indebærer, at gennemsnittet 50 på disse er et udtryk for de medvirkende landes gennemsnit i 2009 på den konkrete skala. De europæiske gennemsnit i ICCS 2016 afviger som oftest fra dette. Det hænger ikke mindst sammen med, at gruppen af deltagerlande i ICCS 2016 er anderledes og mindre end i ICCS 2009. På de genbrugte skalaer vises altid resultater fra både 2016 og 2009, da et af hovedformålene med at anvende skalaer netop er at kunne sammenligne landenes indbyrdes relative resultater både aktuelt og over tid.

Konstruktionsprincippet betyder, at skalaernes værdier ikke kan sammenlignes fra den ene skala til den anden. Formålet med skalaerne er at placere landene relativt i forhold gennemsnittet og derigennem også relativt til hinanden på den enkelte skala. Selv om skalaen er funderet på elevernes oprindelige svar, kan man ikke slutte direkte tilbage til de oprindelige svar på den helt samme måde i alle skalaerne. Hvis et lands elever på to forskellige skalaer ligger 2 point over gennemsnittet, så er pointen med andre ord, at de placerer sig på samme måde *relativt* til andre landes elever.

Det er vigtigt at være opmærksom på, at talmæssigt små forskelle i skalaværdier ofte er statistisk signifikante. Dette fremgår af de anvendte tabeller, hvor signifikante forskelle på det nationale gennemsnit og det totale gennemsnit markeres med et symbol. Da tabellerne viser de nationale gennemsnit af elevernes beregnede skalapoint, så vil disse nationale gennemsnit ofte placere sig relativt tæt på 50, mens den underliggende individuelle variation vil være meget større. Definitionen af en standardafvigelse på 10 indebærer i en normalfordeling, at cirka 68 procent af observationerne vil befinde sig i et interval fra 40 til 60 point. Det indebærer igen, at man omkring gennemsnittet på 50 kan betragte 1 points afvigelse som noget, der modsvares 3-4 procent af populationen. 60 point vil efter samme princip svare til, at cirka 85 procent af observationerne ligger lavere. I rapporten markeres alle afvigelser på 3 skalapoint eller mere som ekstra markante. Lidt forsimplet udtrykt kan en sådan forskel i lyset af ovenstående opfattes som en forskel på >10 procent (relativt til andre

landes placeringer). På den måde skabes en art lighed til procenttabellerne, der også markerer afvigelser på 10 procentpoint eller mere med et særligt symbol.

I rapporten veksles imellem at anvende procentfordelinger og skalagennemsnit, fordi man på denne måde både får illustreret de konkrete forskelle i procent og vist landenes placeringer relativt til hinanden. Hver metode har sine fordele. Procentfordelingerne er de mest enkle, men skalaerne er mere præcise, fordi de baseres på elevernes totale svarmønster.

Endelig benyttes en tredje tabelform, der viser et givet undersøgelsesområde i konteksten af andre aspekter af undersøgelsen. Det gøres typisk ved at undersøge, om forskellige hovedgrupper af elever har samme eller afvigende resultater og profil. For eksempel ved at vise, om elever på forskellige vidensniveauer (med niveauer baseret på testresultater fra ICCS 2016) har forskellige eller samme opfattelser af de undersøgte ting. Eller der inddrages klassiske baggrundsvariable som køn eller herkomst (indfødt eller immigrant) for at undersøge disse gruppers eventuelle forskelle og ligheder i holdninger og opfattelser. I konteksttabellerne markeres statistisk signifikante forskelle med fed skrift ($p < 0,05$).

Det skal bemærkes, at alle tabeller i denne rapport stammer fra arbejdet med at udvikle den fælles internationale version af den europæiske undersøgelse, der udgives af IEA. Derfor repræsenterer de udvalgte tabeller og aspekter af undersøgelsen også de mange forskellige forskningsinteresser blandt de medvirkende lande. Nogle ting i rapporten vil derfor kunne opfattes som mere eller mindre relevante, hvis de ses specifikt Danmark eller specifikt for et andet land.

I IEA's samlede europæiske rapport for alle lande bruges det grundprincip, at alle tabeller præsenterer landenes resultater i alfabetisk orden. Til denne danske rapport er tabellerne blevet bearbejdet, så de nu viser resultaterne efter andre ordningsprincipper og med lidt færre statistiske informationer. I skalatabellerne ordnes landene efter deres gennemsnit, og i procenttabeller typisk efter samlet gennemsnit af de anførte procenttal. Det skal understreges, at disse præsentationsmåder ikke betyder, at høje placeringer er kvalitativt bedre end lave placeringer. I ICCS undersøges en række forhold, hvor det per definition er umuligt at afgøre entydigt, om et givet resultat er bedre end et andet. Den type af vurderinger vil bero på forskellige pædagogiske, politiske eller andre normative idealer, der i sig selv er diskutabelt. Princippet anvendes udelukkende, fordi det skaber en højere grad af umiddelbar overskuelighed af tabellernes mange tal og gør de komparative læsninger enklere.

Europæisk identitet

I dette kapitel undersøges elevernes opfattelse af europæisk identitet. De fleste resultater i dette kapitel stammer fra det spørgeskema til eleverne, der er blevet anvendt til det europæiske modul af ICCS 2016, men nogle få resultater fra ICCS 2016 hovedundersøgelsen samt nogle resultater fra ICCS 2009 inkluderes til perspektivering.

Selve temaet om (og forestillingen om) en mulig særlig europæisk identitet er komplekst. I ICCS 2016 er temaet en videreførelse af et tidligere forsøg på at undersøge elevernes opfattelse af europæisk identitet fra ICCS 2009. Baggrunden for temaet i ICCS 2009 var en på daværende tidspunkt stigende politisk fokusering og opmærksomhed på temaet om europæisk identitet, der ikke mindst var opstået i kraft af den løbende udvikling af europæiske landes samarbejde i konteksten af EU. I ICCS 2009 identificerede man således Maastricht Traktaten (1992) som en art identitetspolitisk vendepunkt med en ny og udvidet opfattelse og definition af EU. Det hænger i denne ICCS kontekst blandt andet sammen med indførelsen af unionsborgerskabet, idet en statsborger i et EU medlemsland efter Maastricht-traktaten også fik formel status af unionsborger med deraf følgende rettigheder; eksempelvis i form af retten til fri bevægelighed (se senere om dette tema). ICCS 2009 karakteriserede derfor nogle kendetegn ved situationen *før* og *efter* Maastricht, der gjorde det relevant at se på elevernes identifikation med især EU som overnational institution.

Før var kendetegnet ved et forholdsvis snævert begreb om identitet, idet identitet i udgangspunktet blev tænkt som national identitet snarere end som europæisk og som knyttet til de nationale statsborgerrettigheder i hvert enkelt land. Om de vestlige lande tænkte man ganske vist, at de overordnet set havde en fælles arv, fælles værdier og fælles kultur, som - trods de indbyrdes forskelle – kunne samle vesteuropæiske lande som en art blok af lande, men grundlaget var ikke desto mindre det nationalstatslige demokrati og den nationale statsborger.

Efter karakteriseredes ved et supplement til statsborgerbegrebet fra dets primært nationale udgave til en mere overordnet EU dimension med fokus på et i sin selvforståelse mere inkluderende, bredere, mangfoldigt og post-nationalt identitetsbegreb. Udviklingen i EU's opfattelse af borgeren og borgerrettighederne fik desuden en række lighedstræk med de universelle menneskerettigheder.

Denne udvikling var og er kompleks, og det er på ingen måde hensigten, at denne rapport blot tilnærmelsesvist skal yde dette temas kompleksitet retfærdighed. Ovenstående generelle antydninger skal blot illustrere baggrunden for, at det overhovedet blev betragtet som vigtigt at inkludere forskellige spørgsmål om elevernes opfattelse af national og europæisk identitet i ICCS 2009 og derefter at videreføre temaet til ICCS 2016.

Temaet om europæisk identitet dækkes i ICCS spørgeskemaet til eleverne af forskellige spørgsmål om at være *europæisk borger*. I denne rapports sammenhæng er interessen primært fokuseret på udbredelsen af europæisk identitet og national identitet. I mindre grad også på samspillet imellem (eller konflikten imellem) europæisk identitet og national identitet.

Identitetstemaet knyttes senere i dette kapitel til nogle mere eksplicite politiske temaer, idet man kan antage, at opfattelse af europæisk identitet og national identitet kan hænge sammen med elevernes holdninger til en række politikområder på europæisk niveau.

Elevernes holdninger og opfattelser af identitet undersøges med en række items (udsagn), hvor elevernes skulle tilkendegive deres grad af enighed. Der er tale om en række udsagn af typen

- Jeg ser mig selv som europæer
- Jeg er stolt af at bo i Europa
- Jeg føler mig som en del af Europa
- Jeg ser mig selv mere som borger i Europa end i verden

Resultaterne ses i tabel 2.1, hvor resultaterne er anført som procentandele af de elever, der har svaret *enig* eller *helt enig* i udsagnene. Indirekte oplyses således samtidig andelen, der har svaret *uenig* eller *meget uenig*.

I tabel 2.2 er resultaterne opgjort på en skala, hvor der tages hensyn til den samlede svarfordeling og hvor resultaterne reduceres til én samlet landescore (gennemsnit) per land. I den tabel er resultaterne direkte sammenlignelige med resultaterne for ICCS 2009.

Endelig er resultaterne på skalaniveau i tabel 2.3 opdelt for undergrupper af elever, nemlig drenge/piger, indfødte/immigranter og høje/lave resultater på en kundskabs- og færdighedstest i ICCS 2016 hovedundersøgelsen.

Procentfordelinger

Ser man først på landeresultaterne på procentniveau er det umiddelbart mest iøjnefaldende, at eleverne i alle lande generelt overvejende er bekræftende i forhold til at have en europæisk identitet. De totale gennemsnit ligger i to tilfælde (at opfatte sig selv som europæer og at være stolt af det) helt oppe på 94 og 95 procent. Desuden er der stort set ingen variation, idet samtlige landes procentandel ligger over 90 procent; med kun én undtagelse i form af Letland. Udsagnet om at føle sig som en del af Europa nyder også meget stor tilslutning, nemlig totalt 87 procent. Kun i et land (Letland) ses en afvigelse i negativ retning på mere end 10 procentpoint fra gennemsnittet.

På alle disse tre udsagn er de danske elevers tilslutning statistisk signifikant over gennemsnittet, men i procentpoint er det dog kun med beskedne afvigelser, da den generelle tilslutning som sagt er meget høj. Også i Finland ligger eleverne statistisk signifikant over gennemsnittet på alle tre, mens niveauet i Norge og Sverige er en smule tættere på de europæiske gennemsnit (men dermed fortsat meget høje).

Kun på udsagnet om at føle sig mere som europæisk borger end som 'verdensborger' ses en lidt lavere tilslutning med det europæiske gennemsnit på 78 procent. Også her er variationen generelt ganske beskedne. Kun et land ligger mere end 10 procentpoint over gennemsnittet (Kroatien) og et land mere end 10 procentpoint under (Letland). Her placerer de danske elever sig en lille smule under gennemsnittet. Lige akkurat nok til at det er statistisk signifikant, men målt i procentpoint er det kun 2 point under gennemsnittet og på niveau med både Norge og Sverige. I Norden skiller de finske elever sig en lille smule ud med en lidt bredere tilslutning på 85 procent af eleverne.

Selv om betydelige andele af eleverne hermed bekræfter, at de i højere grad opfatter sig som europæere end som borgere i verden, kan man også hæfte sig ved, at der er ret betydelige mindretal, som ikke tilslutter sig dette udsagn. Det må med andre antages, at disse elever tænker forholdet imellem Europa og verden omvendt (eller eventuelt afviser udsagnet som sådan ved at svare negativt).

Forskellene i Norden er meget små, men alligevel med Finland (og i nogen grad Danmark) på lidt højere gennemsnitsniveau end Norge og Sverige.

Tabel E.2
Europæisk identitet

Procent elever, der er <i>enige</i> eller <i>meget enige</i> i følgende udsagn (procent):							
Land	Jeg ser mig selv som europæer		Jeg er stolt af at bo i Europa		Jeg føler mig som en del af Europa		Jeg ser først mig selv som borger i Europa og dernæst som borger i verden
Kroatien	98	△	95		91	△	89 ▲
Finland	98	△	96	△	90	△	85 △
Slovenien	98	△	95	△	88		83 △
Malta	95		94		91	△	83 △
Italien	97	△	94		93	△	78
Danmark ²	96	△	96	△	92	△	76 ▽
Litauen	97	△	95	△	86		79
Norge ^{1,3}	92	▽	96	△	90	△	77
Sverige ¹	91	▽	95		87		77
Estland ¹	95		92	▽	87		74 ▽
Belgien (flamsk)	94	▽	96	△	84	▽	72 ▽
Bulgarien	91	▽	90	▽	84	▽	79
Holland ²	94		94		82	▽	69 ▽
Letland ¹	92	▽	87	▽	73	▼	67 ▼
Europæisk ICCS 2016 gennemsnit	95		94		87		78
Lever ikke op til deltagelseskrav							
Tyskland ⁴	91		90		76		63

Tabellen er sorteret efter landenes faldende gennemsnit for de fire spørgsmål tilsammen

¹ Deltager med en dækning på 90-95% af populationen

² Har anvendt erstatningsskoler for at leve op til IEA's deltagelseskrav

³ Deltager med 9. klasse, der svarer til 8. klasse i resten af Norden

⁴ Deltager kun med delstaten Nordrhein-Westfalen

Mere end 10 procentpoint over ICCS gennemsnit ▲

Signifikant over ICCS gennemsnit △

Signifikant under ICCS gennemsnit ▽

Mere end 10 procentpoint under ICCS gennemsnit ▼

Skalaresultater

Som påvist ovenfor er elevernes tilslutning til udsagn om at føle sig som europæer markant høj i alle lande. Når resultaterne opgøres på en skala, er det med andre ord sådan, at de nationale forskelle på skalaen tenderer i retning af at være gradsforskelle inden for nogle generelt meget positive tilkendegivelser fra eleverne på de stillede spørgsmål. Omvendt skal man være opmærksom på, at procenttallene er en sum af forskellige svar (*enig* og *meget enig*). Når skalaen beregnes, opfattes disse svar som klart forskellige svar. Et stort antal lande ligger ganske tæt på det totale gennemsnit med afvigelser inden for plus/minus 1 skalapoint. Det er reelt kun Finland, der ligger tydeligt over

gennemsnittet med et gennemsnit på 56 skalapoint og samtidig med den næststørste stigning fra 2009. I den anden ende er det kun Letland, som med 48 er 5 skalapoint under 2016 gennemsnittet, men i øvrigt også udviser en klar stigning fra resultatet i 2009. I Norden ligger Danmark (53) på samme niveau som Sverige (53), men ret klart under Norge (55) og Finland (56).

Tabel E.3

Skala for: Europæisk identitet (ICCS 2016 og ICCS 2009)

Land	Skalascore			Forskel
	2016		2009	
Finland	56	△	52	4,4
Kroatien	55	△		
Norge ^{1, 3}	55	△		
Slovenien	55	△	53	1,3
Italien	54	△	54	0,3
Malta	54	△	48	5,8
Litauen	54		49	4,4
Sverige ¹	53		50	4,0
Estland ¹	53		50	3,1
Danmark²	53	▽	49	4,1
Belgien (flamsk)	52	▽	49	2,8
Holland ²	52	▽		
Bulgarien	52	▽	50	2,1
Letland ¹	48	▼	45	3,1
Europæisk ICCS 2016 gennemsnit	53			
ICCS 2009 lande	53		48	3,2

Lever ikke op til deltagelseskrav

Tyskland ⁴	51			
-----------------------	----	--	--	--

Tabellen er sorteret efter faldende 2016 gennemsnit

Forskelle med **fed** er signifikante

¹ Deltager med en dækning på 90-95% af populationen

² Har anvendt erstatningsskoler for at leve op til IEA's deltagelseskrav

³ Deltager med 9. klasse, der svarer til 8. klasse i resten af Norden

⁴ Deltager kun med delstaten Nordrhein-Westfalen

Mere end 3 skalapoint over ICCS gennemsnit

Signifikant over ICCS gennemsnit

Signifikant under ICCS gennemsnit

Mere end 3 skalapoint under ICCS gennemsnit

Det er interessant at se på disse skalaresultater i lyset af udviklingen fra ICCS 2009, idet det samlede gennemsnit i ICCS 2016 er betydeligt højere end i ICCS 2009. Hvis man alene ser på de lande, der også deltog i 2009, så er deres gennemsnit steget fra 50 skalapoint til 53 skalapoint. Igen er der tale

om meget ensartede resultater, idet der i næsten samtlige af disse lande ses en statistisk signifikant fremgang. Intet land ser en decideret tilbagegang, og kun i to lande er fremgangen ikke signifikant (Italien, Slovenien).

De danske elever ligger 4,1 skalapoint højere i 2016 end i 2009, hvilket ret præcist svarer til fremgangen i Finland (4,4 point) og Sverige (4 point), så der er tale om en bemærkelsesværdigt ens udvikling af mere europæiske selvopfattelser i de tre lande (Norge deltog ikke i denne del af ICCS i 2009). Også de relative placeringer i Norden er i store træk en gentagelse af ICCS 2009, idet Finland også i 2009 havde et højere gennemsnit end Danmark og Sverige.

Undergrupper af elevers opfattelser

I tabellerne E.4abc vises elevernes europæiske identitetsfølelse for tre forskellige typer af gruppeopdelinger af eleverne. I tabel E.4a vises en opdeling efter køn. I næsten alle lande er drenge en lille smule mere positive i forhold til at identificere sig med en europæisk identitet end piger. På det område er situationen den samme i Danmark, Sverige og Finland, idet drengene ligger lidt højere end pigerne, hvilket svarer til det gennemsnitlige europæiske resultat, hvor drenges gennemsnit er 1 skalapoint højere. I Norge og Finland er kønsforskellen 0,6 skalapoint, mens den i Danmark er 0,9 og i Sverige 1,2 skalapoint. Det fremtræder som små forskelle, men de tre sidstnævnte er statistisk signifikante.

Elever med national indfødt baggrund fra et europæisk land oplever sig i gennemsnit i højere grad som europæere end elever med immigrantbaggrund (tabel E.4b). Det hænger formentlig sammen med, at mange af de sidstnævnte har baggrund i ikke-europæiske lande. Til denne analyse er en elev defineret som havende 'immigrantbaggrund', hvis begge forældre har udenlandsk herkomst (første og anden generations indvandrere). Det skal understreges, at opfattelserne blandt elever med immigrantbaggrund kan hænge sammen med mange andre omstændigheder af både individuel og mere strukturel karakter (socioøkonomi og kulturbaggrund) end lige netop oprindelsesland.

I tabellen kan man også vælge at se på resultaterne internt i grupperne i stedet for forskellen på dem. For eksempel er gennemsnittet på skalaen i Norge og Sverige lidt højere, hvis man sammenligner gruppen af de indfødte elevers resultat i tabel E.4b med resultatet for alle elever under et i tabel E.3.

Det er en velkendt diskussion, om det at føle sig som nationale borger er i overensstemmelse med eller i konflikt med det samtidig at føle sig som europæer. Den helt overordnede problematik kendes ikke mindst fra diskussionerne om forholdet imellem nationalstaterne og EU og de forskellige politiske og ideologiske vurderinger af det forhold, men også fra diskussioner om, at denne problematik stiller sig anderledes for yngre generationer (en erfaring fra EU-afstemningen i England).

For at se lidt nærmere på denne identitetsproblematik blandt unge mennesker viser tabel E.4c også forholdet imellem tillid til politiske institutioner i eget land og opfattelsen af europæisk identitet.

Begge tabeller viser, at det er et helt generelt fænomen på tværs af alle lande, at tilliden til det nationale politiske systems institutioner har en meget positiv sammenhæng med følelsen af at være europæer. Samtidig er det et helt generelt fænomen på tværs af alle lande, at elever med positiv opfattelse af eget lands politiske system også har en mere positiv identifikation med Europa.

For unge i denne aldersgruppe er det med andre ord et alment kendetegn, at tillid til nationalstatens politiske institutioner og positiv identifikation med Europa hænger sammen. Det giver således også

en antydning af, at national identitet og europæisk identitet for denne aldersgruppe generelt hænger sammen (ikke er i konflikt), hvilket i givet fald svarer til et af resultaterne for ICCS 2009 (se kapitel 6 i Bruun, J. & Lieberkind (red.) (2013). *Unge, globalisering og politisk dannelse*, København: U Press).

Tabel E.4a Skala for europæisk identitet opdelt efter køn				Tabel E.4b Skala for europæisk identitet opdelt efter herkomst				Tabel E.4c Skala for europæisk identitet opdelt efter grad af tillid til politiske institutioner			
Skalascore				Skalascore				Skalascore			
Land	Drenge	Piger	Forskel	Land	Ikke immigrant	Immigrant	Forskel	Land	Lille tillid	Stor tillid	Forskel
Bulgarien	52	52	-0,3	Kroatien	55	56	0,2	Norge ^{1, 3}	50	57	6,0
Estland ¹	53	53	-0,5	Sverige ¹	54	52	-2,3	Estland ¹	49	55	5,7
Litauen	54	53	-0,5	Slovenien	55	53	-2,4	Holland ²	48	53	5,1
Norge ^{1, 3}	55	55	-0,6	Danmark²	53	51	-2,5	Finland	52	57	5,0
Finland	56	56	-0,6	Italien	55	51	-3,1	Italien	51	56	4,9
Letland ¹	49	48	-0,7	Malta	54	51	-3,5	Letland ¹	46	50	4,4
Kroatien	56	55	-0,9	Finland	56	52	-3,7	Sverige ¹	50	54	4,2
Danmark²	53	52	-0,9	Belgien (flamsk)	53	49	-3,8	Danmark²	50	54	4,0
Sverige ¹	54	53	-1,2	Norge ^{1, 3}	56	52	-4,0	Litauen	51	55	3,9
Slovenien	55	54	-1,4	Litauen	54	47	-6,3	Malta	51	55	3,8
Malta	55	53	-1,6	Letland ¹	49	42	-6,9	Kroatien	54	58	3,8
Holland ²	53	51	-1,7	Estland ¹	54	47	-7,2	Bulgarien	50	54	3,8
Italien	55	53	-1,9	Holland ²	53	45	-7,4	Belgien (flamsk)	50	53	3,5
Belgien (flamsk)	53	51	-2,2	Bulgarien				Slovenien	53	56	2,8
Europæisk ICCS 2016 gennemsnit	54	53	-1,1	Europæisk ICCS 2016 gennemsnit	54	50	-4,1	Europæisk ICCS 2016 gennemsnit	50	55	4,3

Forskelle med **fed** er signifikante

¹ Deltager med en dækning på 90-95% af populationen

² Har anvendt erstatningsskoler for at leve op til IEA's deltagelseskrav

³ Deltager med 9. klasse, der svarer til 8. klasse i resten af Norden

Antallet af elever med immigrantbaggrund var for lille i den Bulgarske undersøgelse til, at der kunne udregnes skalascore for denne gruppe

Undervisning om Europa

ICCS 2016 har også undersøgt i hvilket omfang eleverne ifølge deres egen opfattelse er blevet undervist i emner omkring Europa. Der er tale om mulige undervisningsemner inden for

- Politik og økonomi i Europa
- Europas historie
- Politiske og sociale forhold i europæiske lande
- Politisk og økonomisk samarbejde i Europa

Spørgsmålet her er alene, om og hvor meget eleverne oplever, at Europa og europæiske emner indgår i deres undervisning. Det vil sige, om de oplever at have lært noget (haft mulighed for at lære noget) om disse ting. I hvilken nærmere forstand der med disse emner er tale om typiske emner inden for de nationale skolesystemer og deres respektive definitioner af selve genstandsfeltet for ICCS, det vil sige Civic & Citizenship Education (CCE), vil naturligvis kunne variere. Derfor vil det også kunne variere, om eleverne refererer til undervisning i bestemte fag eller til undervisning på tværs af fag.

Da det i al almindelighed er sådan, at flere af tidens større politiske problematikker ofte karakteriseres som noget, der kalder på fælles europæiske løsninger, kan man også i undervisningssammenhænge forvente en vis opmærksomhed på det europæiske perspektiv og på forhold i andre europæiske lande. I princippet må man også konstatere, at der i forlængelse af unionsborgerskabet og deraf følgende fælles EU rettigheder og muligheder ligger nogle oplagte emner og problematikker inden for den undervisning og de aktiviteter, der kan tænkes at være med til at forberede eleverne på deres liv som voksne borgere i en såvel national som europæisk kontekst.

Omvendt er det på ingen måde sikkert, at forskellige undervisningsemner i det daglige overhovedet opfattes og/eller defineres som specifikt 'europæiske' af lærerne og eleverne. Derfor er forventningen ikke, at disse europæiske temaer vil være specielt fremtrædende i undervisningen på 8. klassetrin. Der findes en lang række almene undervisningsområder i relation til forståelsen af politik, demokrati og samfund, der i konteksten af politisk og demokratisk dannelse kan være mere udbredte end de emner, der kan betegnes som helt specifikt europæiske.

I tabel E.5 vises, hvilke andele af eleverne, der tilkendegiver, at de i et vist omfang (stort eller middel) er blevet undervist i disse områder.

Det er et fælles træk for eleverne i samtlige lande, at de i højest grad oplever det europæiske perspektiv i form af undervisning i Europas historie. Det europæiske gennemsnit ligger på 83 procent, der oplever, at Europas historie i høj eller mere moderat grad har været et stort eller mellemstort tema i undervisningen. Den laveste andel ses på Malta med 66 procent og den højeste andel i Litauen med 93 procent. Baggrunden for dette kan som antydnet være forskellig i forskellige lande, men man må antage, at de fleste lande på dette klassetrin har et historiefag, hvor det europæiske perspektiv i mange henseender vil optræde som enten et decideret emne og/eller mere indirekte som almen baggrund for forståelsen af den nationale historie.

Tabel E.5

Undervisning i europæiske emner

Procent elever, der i stort eller mellem omfang er blevet undervist i:							
Land	Politik og økonomi i andre europæiske lande		Europas historie		Politiske og sociale forhold i andre europæiske lande		Politisk og økonomisk samarbejde mellem europæiske lande
Italien	81	▲	89	△	80	▲	81
Litauen	78	▲	93	▲	76	▲	83
Kroatien	71	△	92	△	73	▲	74
Finland	71	△	92	△	67	△	71
Norge ^{1, 3}	71	△	91	△	69	△	66
Slovenien	74	△	78	▽	65	△	71
Danmark ²	70	△	77	▽	65	△	68
Sverige ¹	63		80	▽	62		63
Bulgarien	58	▽	77	▽	58	▽	60
Letland ¹	59	▽	82		54	▽	50
Estland ¹	52	▼	89	△	51	▼	50
Belgien (flamsk)	57	▽	74	▽	53	▽	57
Holland ²	53	▼	83		52	▼	53
Malta	59	▽	66	▼	52	▼	58
Europæisk ICCS 2016 gennemsnit	66		83		63		65
Lever ikke op til deltagelseskrav							
Tyskland ⁴	66		72		73		64

Tabellen er sorteret efter landenes faldende gennemsnit for de fire spørgsmål

¹ Deltager med en dækning på 90-95% af populationen

² Har anvendt erstatningsskoler for at leve op til IEA's deltagelseskrav

³ Deltager med 9. klasse, der svarer til 8. klasse i resten af Norden

⁴ Deltager kun med delstaten Nordrhein-Westfalen

Mere end 10 procentpoint over ICCS gennemsnit

▲

Signifikant over ICCS gennemsnit

△

Signifikant under ICCS gennemsnit

▽

Mere end 10 procentpoint under ICCS gennemsnit

▼

Når det gælder de tre øvrige mere politiske, økonomiske og sociale emner, ligger de på stort set samme niveau, nemlig i intervallet 63 procent til 65 procent, når man ser på de europæiske gennemsnit. Præcis det samme billede ses også i næsten alle de enkelte lande. Elevernes samlede oplevelse af disse temaers relative forekomst er således meget ensartet på tværs af lande. Inden for de enkelte temaer ses dog også en del variation. Da eleverne ikke skelner så meget imellem de tre områder, der da også er formuleret som relativt ens, så ses de største forskelle konsekvent imellem de samme to lande, nemlig Italien og Estland. Italiens 81, 80 og 81 procent er klart de største andele

på disse tre områder, mens Estlands 52, 51 og 50 procent er de laveste. Også her er der således cirka 30 procentpoints forskel på største og mindste andel.

Totalt set er den gennemsnitlige andel af positive svar for alle fire områder højest i Italien og Litauen, begge med et gennemsnit på 83 procent. De laveste totale gennemsnit ses i Malta, Estland, Holland og Belgien, alle med 50-60 procent i gennemsnit. Det internationale gennemsnit er 69 procent. Ser man på de nordiske lande, ligger det danske gennemsnit på 70 procent, men de øvrige resultater er Sverige 67 procent, Norge 74 procent og Finland 75 procent. Altså meget ens resultater.

Danmark ligger for tre temaers vedkommende (systemer, problemer, samarbejde) en lille smule over gennemsnittet og for et enkelt temas vedkommende (Europas historie) lidt under. Omvendt er det sidste tema også klart det mest almindelige i Danmark. Af de 70 procent positive svar i Danmark, er de 31 procentpoint tilkendegivelser af et *stort omfang* undervisning i Europas historie. På de øvrige spørgsmål er andelen, der tilkendegiver, at de forekommer i *stort omfang* cirka 15 procent.

Det kan tilføjes, at piger og drenge har meget ensartede svarmønstre i Danmark. Kun på spørgsmålet om Europas historie ses en tendens til en kønsforskel, idet drenge er noget mere tilbøjelige til at mene, at det tema i stort omfang er indgået i undervisningen, men generelt ses næsten helt ens svarfordelinger.

I tabel E.6 vises landenes resultater på en skala for det oplevede omfang af undervisning inden for de anførte områder. På skalaen ses en del variation på tværs af de europæiske lande med tre lande, der er mere end 3 skalapoint over gennemsnittet.

Det højeste skalagennemsnit findes i Litauen (55), men også i Italien (54) og lidt mindre grad i Kroatien (53) skiller sig ud gennemsnittet. De klart laveste skalagennemsnit findes i Belgien, Holland og Malta (alle 47). Denne variation i opfattelsen af disse undervisningsområder træder lidt tydeligere frem på skalaen, fordi man i den sammenhæng tager højde for den samlede svarfordeling af alle de forskellige positive og negative svar, mens procenttabellen ovenfor på en mere simpel måde blot lægger de positive svar sammen til én kategori.

Med et skalagennemsnit på 50 lægger Danmark sig præcis på det europæiske gennemsnit. Finland og Norge ligger begge på 52, og dermed lidt over gennemsnittet, men Sverige med scoren 49 ligger et enkelt point under. I denne sammenhæng skiller de nordiske lande sig således ikke decideret ud, men kendetegnes alle ved at være forholdsvis gennemsnitlige.

Afsluttende for dette afsnit kan det nævnes, at der i den internationale hovedundersøgelse for ICCS 2016 optræder et enkelt spørgsmål, hvor kun lærere fra de europæiske lande oplyser, i hvilken grad de føler sig klædt på til at undervise om EU. Her svarer 76 procent af de danske lærere, at de ret godt eller meget godt kan varetage undervisning om EU. Det er en smule over det europæiske lærergennemsnit på 73 procent. Set relativt til andre undervisningsemner, føler de danske lærere sig lidt mindre sikre i at undervise i EU. Det gælder dog næsten for alle de europæiske lærere. Det forholder sig omvendt for lærerne i Litauen og Bulgarien, hvor lærerne er mere sikre i EU end i andre emner. De belgiske lærere er de mest usikre, idet kun 48 procent føler sig rustede til netop denne undervisning.

Tabel E.6

Skala for undervisning i Europa-relaterede emner

Land	Skalascore	
Litauen	55	▲
Italien	54	▲
Kroatien	53	▲
Norge ^{1, 3}	52	△
Finland	52	△
Danmark²	50	
Slovenien	50	
Sverige ¹	49	▽
Bulgarien	48	▽
Letland ¹	48	▽
Estland ¹	48	▽
Holland ²	47	▽
Malta	47	▽
Belgien (flamsk)	47	▼
Europæisk ICCS 2016 gennemsnit	51	
Lever ikke op til deltagelseskrav		
Tyskland ⁴	49	

¹ Deltager med en dækning på 90-95% af populationen
² Har anvendt erstatningsskoler for at leve op til IEA's deltagelseskrav
³ Deltager med 9. klasse, der svarer til 8. klasse i resten af Norden
⁴ Deltager kun med delstaten Nordrhein-Westfalen

Mere end 3 skalapoint over ICCS gennemsnit	▲
Signifikant over ICCS gennemsnit	△
Signifikant under ICCS gennemsnit	▽
Mere end 3 skalapoint under ICCS gennemsnit	▼

Europæisk samarbejde

I dette afsnit undersøges elevernes opfattelser af

- Vigtigheden af europæiske politiske samarbejdsområder

Det overordnede tema for dette kapitel er således europæisk samarbejde i et aktuelt perspektiv. I et senere afsnit vil der blive set på elevernes syn på fremtidens europæiske problemer og muligheder.

I forhold til det første tema om europæiske politiske samarbejdsområder bliver eleverne bedt om at tilkendegive deres grad af enighed med en række udsagn om europæisk samarbejde i forhold til at

- a) Beskytte miljøet
- b) Skabe høj beskæftigelse
- c) Styrke økonomien
- d) Anerkende europæiske uddannelser på tværs af lande
- e) Etablere en fredsskabende hær
- f) Samarbejde om terrorforebyggelse og -bekæmpelse
- g) Bekæmpe ulovlig indvandring
- h) Beskytte flygtninge

Med hensyn til resultaterne er der på alle områder tale om endog meget store andele af eleverne, der er positive i forhold til mange af disse mulige samarbejdsområder. Tabel E.7a og E7b viser de procentandele af eleverne, der har svaret, at de enten er enige eller meget enige. Udregnet som gennemsnit for alle lande resulterer det i gennemsnitstal, der for spørgsmål *a, b, c, f* (miljø, beskæftigelse, økonomi, terror) er 96 procent og for spørgsmålene *d, e, g, h* (uddannelse, fredshær, illegal indvandring, flygtninge) er 87 procent.

På alle delspørgsmål ses kun en lille variation fra land til land og alt i alt må det konstateres, at europæisk samarbejde på de nævnte områder i meget høj grad støttes af eleverne. Som det fremgår, stilles spørgsmålene i en almen europæisk kontekst, så de positive tilkendegivelser er ikke nødvendigvis udtryk for, at eleverne går ind for 'overnationale' beslutningsformer, for eksempel i en mere specifik EU kontekst, vedrørende disse typer af samarbejde.

De danske elever ligger en smule over gennemsnittet på tre spørgsmål (uddannelse, terror, flygtninge) og lidt under gennemsnittet på tre (økonomi, fredshær, illegal indvandring). Blandt sidstnævnte kan særligt bemærkes, at de danske elever (og de norske) i mindst grad, set relativt til andre lande, går ind for en europæisk fredsbevarende hær. Begge lande ligger 11 procentpoint under gennemsnittet, men i begge lande er det dog ikke desto mindre et betydeligt flertal, da der er tale om 73 procent positive tilkendegivelser.

Stort set alle andre svarmønstre er ensartede, og der viser sig relativt få variationer, når svarene gøres op på denne måde ved at se på *enige* og *meget enige* under ét.

Tabel E.7a
Europæisk samarbejde (I)

Procent elever, der er <i>enige</i> eller <i>meget enige</i> i at europæiske lande burde samarbejde om følgende:								
	Miljøbeskyttelse		Høj beskæftigelse		Styrket økonomi		At få anerkendt alle uddannelser gennemført i andre europæiske lande	
Land								
Kroatien	98	△	99	△	98	△	95	△
Litauen	98	△	95		96	△	95	△
Estland ¹	98		95		96	△	93	△
Slovenien	98		97	△	95		92	△
Italien	99	△	92	▽	96	△	95	△
Belgien (flamsk)	98	△	96	△	95		88	
Malta	97		95		93	▽	92	△
Letland ¹	97	▽	94	▽	94		90	△
Danmark ²	99	△	95		93	▽	88	
Sverige ¹	98		93	▽	94		89	
Finland	97		97	△	97	△	82	▽
Bulgarien	96	▽	92	▽	91	▽	88	
Norge ^{1, 3}	98	△	95		92	▽	77	▼
Holland ²	95	▽	93	▽	93	▽	81	▽
Europæisk ICCS 2016 gennemsnit	98		95		94		89	

Lever ikke op til deltagelseskrav

Tyskland ⁴	96		94		92		91	
-----------------------	----	--	----	--	----	--	----	--

Tabellen er sorteret efter landenes faldende gennemsnit for de fire spørgsmål

¹ Deltager med en dækning på 90-95% af populationen

² Har anvendt erstatningsskoler for at leve op til IEA's deltagelseskrav

³ Deltager med 9. klasse, der svarer til 8. klasse i resten af Norden

⁴ Deltager kun med delstaten Nordrhein-Westfalen

Mere end 10 procentpoint over ICCS gennemsnit ▲

Signifikant over ICCS gennemsnit △

Signifikant under ICCS gennemsnit ▽

Mere end 10 procentpoint under ICCS gennemsnit ▼

Tabel E.7b
Europæisk samarbejde (II)

Procent elever, der er enige eller <i>meget enige</i> i at europæiske lande burde samarbejde om følgende:								
Land	Fælles hær til fredsskabende missioner		Terror-bekæmpelse		Bekæmpelse af illegal indvandring		Beskytte mennesker, der er forfulgt pga. race, religion eller politik	
Kroatien	93	△	98	△	94	△	95	△
Finland	82	▽	98	△	93	△	91	△
Litauen	92	△	96		89	△	87	▽
Italien	90	△	97	△	82	▽	91	△
Belgien (flamsk)	89	△	96		85	▽	89	
Estland ¹	85		97	△	91	△	86	▽
Sverige ¹	82	▽	97	△	86		94	△
Slovenien	87	△	95		84	▽	91	△
Malta	90	△	93	▽	84	▽	89	
Holland ²	83		95		85	▽	89	
Danmark²	73	▼	97	△	85	▽	93	△
Norge ^{1, 3}	73	▼	96	△	84	▽	93	△
Letland ¹	78	▽	93	▽	87		84	▽
Bulgarien	83		90	▽	88		81	▽
Europæisk ICCS 2016 gennemsnit	84		96		87		89	

Lever ikke op til deltagelseskrav

Tyskland⁴	81		94		84		94	
-----------------------------	----	--	----	--	----	--	----	--

Tabellen er sorteret efter landenes faldende gennemsnit for de fire spørgsmål

¹ Deltager med en dækning på 90-95% af populationen

² Har anvendt erstatningsskoler for at leve op til IEA's deltagelseskrav

³ Deltager med 9. klasse, der svarer til 8. klasse i resten af Norden

⁴ Deltager kun med delstaten Nordrhein-Westfalen

Mere end 10 procentpoint over ICCS gennemsnit

▲

Signifikant over ICCS gennemsnit

△

Signifikant under ICCS gennemsnit

▽

Mere end 10 procentpoint under ICCS gennemsnit

▼

Med så omfattende positive tilkendegivelser er det klart, at man i realiteten først vil kunne se den eventuelle underliggende variation i graden af enighed ved at skelne imellem de positive elever og de meget positive.

Ser man kun på den andel af eleverne, der har svaret, at de er *meget enige* på disse områder, får man i Danmark en noget anden fordeling (tabel E.8). Tabellen viser en tydeligere prioritering af nogle bestemte politikområder i forhold til hinanden inden for den helt dominerende tendens til at opfatte

europæisk samarbejde om de nævnte ting som noget vigtigt. Det viser sig nemlig, at europæisk samarbejde omkring terror, miljø og flygtninge prioriteres klart højest af de danske elever. Generelt set er prioriteringen præget af de problematikker og diskussioner, der i de senere år har været dominerende i Europa og i mediedækning.

Tabel E.8
Danske elevers prioritering af samarbejdsområder i Europa

	Meget enig (%)			Forskel (piger)
	I alt	Piger	Drenge	
Danmark				
Bekæmpe terrorisme	66	67	66	+1
Beskytte miljøet	60	61	58	+3
Beskytte flygtninge	44	47	41	+6
Styrke økonomien	36	33	40	-7
Bremse ulovlig indvandring	33	29	36	-7
Anerkende alle uddannelser	29	27	30	-3
Sørge for høj beskæftigelse	26	21	31	-10
Etablere fredsskabende hær	19	14	25	-11

Tabellen er sorteret efter faldende andel i første resultatskolonne

Som det fremgår, har drenge og piger lidt forskellige vurderinger, idet pigerne ligger højest på tre øverste områder (terror, miljø og flygtninge), mens drengene ligger højest på de fem nederste. Især på de to spørgsmål om en fredsskabende hær og høje beskæftigelse ligger drengene betydeligt højere end pigerne. Ikke desto mindre har de to køn grundlæggende samme generelle prioritering, hvilket kan ses ved den samme prioriterede orden af alle områderne med relativt ens faldende andele i tabellens kolonner for de respektive køn.

Når man undersøger og sammenligner elevernes holdninger til europæisk samarbejde på en skala, der tager den totale variation svarfordelingerne i betragtning, er kun et land, Kroatien, mere end tre skalapoint over gennemsnittet på 50 point og kun et land, Holland, næsten tre skalapoint under. Tre lande ligger på gennemsnittet og 9 lande afviger kun med plus/minus 1 point fra gennemsnittet. Det hænger i sammen med, at langt de fleste elever i alle lande udviser meget positive tilkendegivelser.

Tabel E.9
Skala for europæisk samarbejde

	Skalascore	
Kroatien	54	▲
Litauen	52	△
Italien	51	△
Malta	51	△
Slovenien	51	△
Belgien (flamsk)	50	
Sverige ¹	50	
Estland ¹	50	
Finland	49	▽
Norge ^{1, 3}	49	▽
Bulgarien	49	▽
Danmark²	48	▽
Letland ¹	48	▽
Holland ²	47	▽
Europæisk ICCS 2016 gennemsnit	50	
Lever ikke op til deltagelseskrav		
Tyskland ⁴	51	

¹ Deltager med en dækning på 90-95% af populationen
² Har anvendt erstatningsskoler for at leve op til IEA's deltagelseskrav
³ Deltager med 9. klasse, der svarer til 8. klasse i resten af Norden
⁴ Deltager kun med delstaten Nordrhein-Westfalen

Mere end 3 skalapoint over ICCS gennemsnit ▲
 Signifikant over ICCS gennemsnit △
 Signifikant under ICCS gennemsnit ▽
 Mere end 3 skalapoint under ICCS gennemsnit ▼

Skalaen viser ikke desto mindre, at de nationale forskelle ikke er fraværende. De danske elever er således blandt de mere forbeholdne med et gennemsnit på 48. Selv om det ikke er meget markant under gennemsnittet, så er det i denne kontekst relativt lavt. I Norden er variationen ret beskeden, men de øvrige nordiske lande ligger alle lidt højere på skalaen med Finland og Norge på 49 point og

Sverige på 50 point. Det understreger det lidt lave danske resultat. Samlet set ligger Norden lidt under det europæiske gennemsnit på 50 skalapoint.

Når man sætter resultaterne på skalaen for syn på europæisk samarbejde i relation til deres køn, herkomst og kundskabs- og færdighedsniveau, får man de resultater, der vises i tabel E4.10abc.

Tabel E.10a Holdninger til europæisk samarbejde inddelt efter køn				Tabel E.10b Holdninger til europæisk samarbejde inddelt efter herkomst				Tabel E.10c Holdninger til europæisk samarbejde inddelt efter kundskabsniveau			
Skalascor				Skalascor				Skalascor			
Land	Dreng	Piger	Forskel	Land	Ikke immigrant	Immigrant	Forskel	Land	Under B	A eller B	Forskel
Bulgarien	49	49	0,8	Sverige ¹	50	52	2,2	Malta	47	54	7,1
Malta	51	51	0,6	Norge ^{1, 3}	49	50	0,9	Bulgarien	45	52	7,1
Finland	49	49	0,4	Belgien (flamsk)	50	50	0,3	Litauen	47	54	6,5
Kroatien	54	55	0,1	Kroatien	54	54	-0,3	Estland ¹	46	51	5,3
Norge ^{1, 3}	49	49	-0,1	Holland ²	48	47	-0,3	Slovenien	47	52	5,1
Litauen	52	52	-0,2	Malta	51	51	-0,6	Italien	47	52	5,1
Slovenien	51	51	-0,3	Finland	49	48	-0,8	Finland	45	50	5,0
Italien	51	51	-0,5	Slovenien	51	50	-1,0	Kroatien	51	56	4,7
Estland ¹	50	50	-0,5	Danmark ²	48	47	-1,1	Danmark ²	45	49	4,1
Letland ¹	48	48	-0,5	Litauen	52	51	-1,2	Letland ¹	46	49	3,8
Danmark ²	49	48	-1,0	Italien	51	50	-1,6	Holland ²	45	49	3,3
Sverige ¹	51	50	-1,0	Estland ¹	50	48	-1,9	Norge ^{1, 3}	47	50	3,1
Belgien (flamsk)	51	50	-1,3	Letland ¹	48	46	-2,6	Sverige ¹	48	51	2,7
Holland ²	48	47	-1,6	Bulgarien*	-	-	-	Belgien (flamsk)	49	51	2,1
Europæisk ICCS 2016 gennemsnit	50	50	-0,4	Europæisk ICCS 2016 gennemsnit	50	50	0,0	Europæisk ICCS 2016 gennemsnit	47	51	4,6

Forskelle med **fed** er signifikante

¹ Deltager med en dækning på 90-95% af populationen

² Har anvendt erstatningsskoler for at leve op til IEA's deltagelseskrav

³ Deltager med 9. klasse, der svarer til 8. klasse i resten af Norden

* Antal elever med immigrantbaggrund i Bulgarien var for lille til at beregne skalascor

Da vi allerede har set store lighedstræk i drenges og pigers svarmønstre ovenfor, overrasker det ikke, at der generelt ikke er forskel på piger og drenges opfattelser på dette område. Lige netop i Danmark, Sverige samt Holland og Belgien ses dog nogle små, men statistisk signifikante, forskelle, hvor drenge er en anelse mere positive totalt set. Som påvist i tabel E.8 ovenfor, dækker dette i

Danmark dog over en forskellig vurdering af de forskellige områder blandt de to køn (se tabel 4.XX), så forskellen er mere kompleks, selv om den her fremstår som statistisk signifikant med drenge som de mest positive, når alle områder ses under et.

I forhold til elever med forskellig baggrund som indfødte eller immigranter ses også kun få og små forskelle. I Danmark, Estland, Italien og Letland er de indfødte de mest positive, men kun med forskelle på 1-2 skalapoint. I Sverige er elever med immigrantbaggrund omvendt de mest positive med 2 skalapoints forskel til de indfødte. Alt i alt er der dog intet klart forskelsmønster i de europæiske lande, men generelt snarere nogle relativt ens resultater for de to grupper.

Når man sætter elevernes holdninger til europæisk samarbejde i relation til deres kundskabs- og færdighedsniveau fås det helt fælles resultat for alle lande, at elever på niveau A og B har betydeligt mere positive opfattelser af europæisk samarbejde end elever under niveau B på kundskabs- og færdighedsskalaen i ICCS-undersøgelsen. I gennemsnit i Europa er forskellen i de to gruppers gennemsnit på 4,6 skalapoint og forskellen er statistisk signifikant i alle lande. Forskellen er størst i Litauen, Malta (begge godt 7 points forskel) og mindst i Belgien (eneste land med kun 2 points forskel). I Danmark er forskellen på 4,1 point et halvt point mindre end den gennemsnitlige forskel i Europa. I Norden er forskellen størst i Finland med 5 point, mens den i Norge og Sverige ligger lige omkring 3 point.

Sammenfattende om dette afsnits resultater må man konstatere, at eleverne i de europæiske lande i meget høj grad går ind for en række samarbejdsområder. Det gælder uanset køn og herkomst, men gælder i mest markant grad for elevgruppen med de højeste testresultater fra ICCS hovedundersøgelsen.

I de følgende afsnit vil der blive set nærmere på to udvalgte problematikker, der i de senere år har været ganske fremtrædende, nemlig spørgsmålet om de europæiske landes samarbejde om arbejdskraftens frie bevægelighed og spørgsmålet om problematikken omkring opfattelsen af immigranternes muligheder og rettigheder i Europa.

Arbejdskraftens fri bevægelighed i Europa

I dette afsnit ses på elevernes holdninger i relation til europæiske borgeres frie bevægelighed som arbejdskraft; herunder deres opfattelser af relevansen af eventuelle begrænsninger af denne bevægelighed. Det skal understreges, at diskussionen her kun vedrører arbejdskraftens frie bevægelighed, hvorved selve sagen indskrives i en økonomisk og arbejdsmarkedsrelateret kontekst. Spørgsmålene til eleverne handler med andre ord ikke om fri bevægelighed som et mere alment princip eller som europæisk borgerrettighed.

I det foregående afsnit om vurderingen af europæisk samarbejde, kunne man konstatere, at samarbejde i relation til 'høj beskæftigelse' blev prioriteret ret lavt af de danske elever. I det mindste relativt til andre samarbejdsområder (tabel E.8).

Omvendt er spørgsmålet om arbejdskraftens fri bevægelighed blevet særdeles omdiskuteret i de senere år, hvor fordele og ulemper ved fri bevægelighed og åbne grænser er blevet til at stående politisk diskussionspunkt i mange europæiske lande. Og i den kontekst værd at se nærmere på.

Det er klart, at der med netop denne problematik er tale om ting, hvor det selv i en afgrænset europæisk geografisk kontekst må forventes, at elevernes holdninger kan være påvirkede af forskellige nationale omstændigheder, da selve fænomenet viser sig meget forskelligt i forskellige lande.

For eksempel er det sådan, at seks af de store lande i Europa rummer 75 procent af de mobile arbejdstagere, der internt i Europa arbejder i et andet land end deres hjemland. I de pågældende seks lande (Tyskland, England, Spanien, Frankrig, Italien og Schweiz) er det tilsammen cirka 9,2 millioner mennesker (Europakommissionen, 2017) af en total på cirka 11,5 millioner. Relativt til landenes størrelse er billedet dog et andet med størst andele mobile arbejdstagere i Luxembourg, Schweiz, Cypern og Belgien.

Ser man omvendt på, hvorfra disse mennesker kommer, var det i en periode sådan, at mange ofte relativt lavt uddannede mennesker fra Polen og Rumænien søgte arbejde andetsteds i Europa, hvilket har været med til at tegne en generel opfattelse af fænomenet. I realiteten er billedet dog langt mere komplekst med stigende andele af også relativt højt uddannede mennesker i den mobile arbejdskraft og med stor geografisk spredning. I øvrigt er det ikke hensigten her at give et billede af den samlede europæiske mobilitet, da det i forskellige perioder har varieret (og fortsat varierer) meget, hvor og hvorfor og i hvilket omfang immigration og migration af europæiske borgere forekommer. Når kompleksiteten alligevel kort antydes, skyldes det, at det er en oplagt mulighed, at elevernes opfattelser i de forskellige lande i ICCS 2016 kan og vil være ganske påvirkede af de på undersøgelsestidspunktet aktuelle nationale forhold vedrørende migration og/eller immigration og deres relation til bredere europæiske forhold.

Samtidig er dette en problematik, hvor man i tillæg til de eventuelle særlige nationale omstændigheder må tage i betragtning, at der politisk (ideologisk) er særdeles store forskelle på, hvorledes fænomenet om arbejdskraftens fri bevægelighed overhovedet opfattes. Det skyldes, at arbejdskraftens frie bevægelighed ud fra forskellige rationaler, perspektiver og interesser både kan ses som noget ønskværdigt og noget ikke ønskværdigt. Eftersom arbejdskraftens frie bevægelighed er et spørgsmål om udbud af og efterspørgsel efter arbejdskraft på et indre arbejdsmarked er det klart, at der med arbejdstagernes frie bevægelighed også er tale om arbejdsgivernes frihed, så

forholdet imellem lønmodtagerinteresser og arbejdsgiverinteresser må forventes at få nye former i deres grænseoverskridende udvikling.

I konteksten af ICCS 2016 vedrører alle spørgsmålene til eleverne eksplicit borgernes rettigheder til at arbejde i andre lande i Europa og de eventuelle muligheder og begrænsninger i den form for fri bevægelighed. Spørgsmålene er opdelt i tre entydigt positive udsagn for den frie bevægeligheds ubegrænsede karakter og tre udsagn med visse begrænsninger af den frie bevægelighed *for europæiske borgere*.

Spørgsmålene til eleverne er udformet som en række udsagn, som eleverne kan erklære sig mere eller mindre enige henholdsvis uenige i, nemlig udsagn om, at...

- det bør stå frit for europæiske landes borgere at arbejde i andre lande
- det er godt for Europas økonomi, når der er frit arbejde i alle lande
- det begrænser arbejdsløsheden, når borgerne frit kan arbejde i andre lande

Dertil kommer en række mulige forbehold om, at den frie adgang til et andet lands arbejdsmarked kun skal være mulighed...

- hvis der er et behov for arbejdskraftens specifikke kunnen
- hvis den vedrører arbejde, som det et lands borgere ikke selv ønsker at udføre
- hvis der er en begrænsning på antallet af borgere, der kan benytte sig af muligheden

Positive udsagn

Ser man først på de positive udsagn (se tabel E.11), er tilslutningen særdeles høj med gennemsnit på cirka 90 procent af eleverne i Europa, der er enige eller meget enige. På alle tre spørgsmål ligger de danske elever lige akkurat under det samlede gennemsnit (1 og 3 og 2 procentpoint under). Som det fremgår, kan selv disse meget små forskelle til gennemsnittet være statistisk signifikante, hvilket statistisk set hænger sammen med nogle meget små standard errors. Når man ser på de konkrete procenttal, ligger de oftest både meget tæt på de hinanden og de respektive europæiske gennemsnit. De danske resultater ligger på niveau med resultaterne i Norge og Sverige, mens de finske elever på alle tre positive udsagn ligger en lille smule over de internationale gennemsnit (2-3 procentpoint over). Tilslutningen til europæiske borgeres mulighed for at arbejde i et andet land er med andre ord ganske betydelig.

Selv om forskellene er små, er der samlet set en lidt større tilslutning i Sydeuropa og Østeuropa, og lidt mindre tilslutning i Norden og Vesteuropa (Sverige, Norge, Danmark, Belgien og Holland alle blandt de seks nederste lande sammen med Letland).

Tabel E.11

Ubegrænset fri bevægelighed for arbejdskraft i Europa

Procent elever, der er <i>enige</i> eller <i>meget enige</i> i følgende udsagn:						
Land	Frit arbejde i alle Europæiske lande er godt for Europas økonomi		Frit arbejde i alle europæiske lande bør være muligt for alle europæere		Frit arbejde i alle lande begrænser arbejdsløshed	
Kroatien	96	△	97	△	94	△
Italien	97	△	97	△	92	△
Finland	97	△	95	△	91	△
Litauen	96	△	97	△	89	
Estland ¹	96	△	94	△	91	△
Slovenien	95		95	△	91	△
Bulgarien	93		93		88	
Malta	94		92		88	▽
Sverige ¹	92	▽	91	▽	89	
Norge ^{1, 3}	95	△	88	▽	88	
Danmark ²	93		89	▽	87	▽
Belgien (flamsk)	93	▽	85	▽	89	
Letland ¹	89	▽	92		86	▽
Holland ²	90	▽	88	▽	85	▽
Europæisk ICCS 2016 gennemsnit	94		92		89	

Lever ikke op til deltagelseskrav

Tyskland ⁴	93		92		86	
-----------------------	----	--	----	--	----	--

Tabellen er sorteret efter landenes faldende gennemsnit for de tre spørgsmål samlet

¹ Deltager med en dækning på 90-95% af populationen² Har anvendt erstatningsskoler for at leve op til IEA's deltagelseskrav³ Deltager med 9. klasse, der svarer til 8. klasse i resten af Norden⁴ Deltager kun med delstaten Nordrhein-Westfalen

Mere end 10 procentpoint over ICCS gennemsnit

Signifikant over ICCS gennemsnit

Signifikant under ICCS gennemsnit

Mere end 10 procentpoint under ICCS gennemsnit

Udsagn med forbehold

Ser man på de forskellige udsagn med forbehold (tabel 3.1b) er tilslutningen til begrænsninger af arbejdskraftens fri bevægelighed relativt begrænset. Det må man også forvente, når der er så bred en positiv tilslutning til arbejdskraftens frie bevægelighed. Ikke desto mindre er der ret betydelige andele af eleverne, der er af den opfattelse, at begrænsninger er rimelige. For eksempel er 63 procent af de europæiske elever enige i, at der bør være et behov for arbejdskraften i det land, der

tager imod den mobile arbejdskraft. Et mindretal på 36 procent mener, at den frie bevægelighed kun bør gælde for jobs, der ikke kan besættes af landets indfødte arbejdskraft. En næsten tilsvarende andel på 37 procent mener, at der bør være et loft over antallet af borgere i europæiske lande, der kan arbejde i et andet europæisk land.

Tabel E.12

Begrænset fri bevægelighed for arbejdskraft i Europa

Procent elever, der er <i>enige</i> eller <i>meget enige</i> i følgende udsagn:						
Land	Kun frit arbejde i alle lande, hvis der er behov		Kun kunne få det arbejde, landets borgere ikke ønsker		Kun et begrænset antal bør kunne flytte til et andet land for at arbejde	
Norge ^{1, 3}	87	▲	51	▲	40	△
Sverige ¹	70	△	54	▲	37	
Malta	70	△	47	▲	45	△
Bulgarien	76	▲	40	△	35	
Litauen	65		35		41	△
Italien	67	△	37		33	▽
Danmark ²	58	▽	38	△	39	△
Belgien (flamsk)	53	▼	32	▽	49	▲
Kroatien	75	▲	27	▽	31	▽
Letland ¹	68	△	25	▼	35	
Holland ²	52	▼	30	▽	36	
Slovenien	48	▼	31	▽	35	
Estland ¹	54	▽	29	▽	25	▼
Finland	45	▼	23	▼	30	▽
Europæisk ICCS 2016 gennemsnit	63		36		37	

Lever ikke op til deltagelseskra

Tyskland ⁴	59		42		43	
-----------------------	----	--	----	--	----	--

Tabellen er sorteret efter landenes faldende gennemsnit for de tre spørgsmål

¹ Deltager med en dækning på 90-95% af populationen

² Har anvendt erstatningsskoler for at leve op til IEA's deltagelseskra

³ Deltager med 9. klasse, der svarer til 8. klasse i resten af Norden

⁴ Deltager kun med delstaten Nordrhein-Westfalen

Mere end 10 procentpoint over ICCS gennemsnit

▲

Signifikant over ICCS gennemsnit

△

Signifikant under ICCS gennemsnit

▽

Mere end 10 procentpoint under ICCS gennemsnit

▼

På de tre udsagn om begrænsninger ligger danske elever 5 procentpoint under på det ene og 2 procentpoint over på de to andre, så samlet set er de danske elever på niveau med gennemsnittet,

hvor man lidt forenklet sagt kan sige, at godt halvdelen af eleverne i større eller mindre grad går ind for mindst en af begrænsningerne.

I en nordisk sammenhæng er der store forskelle på elevernes opfattelser, og her indtager de danske elever en lidt særlig mellemposition med Finland til den ene side (betydeligt mindre omfang af forbehold) og Norge/Sverige til den anden side (betydeligt større omfang af forbehold).

De nordiske forskelle er lidt bemærkelsesværdige. For eksempel er der især i Sverige meget positive opfattelser af ikke-europæiske immigranternes muligheder og forhold (se senere), hvorfor man kunne have forventet en højere grad af åbenhed også på dette område for intern europæiske mobilitet.

Holdninger til fri bevægelighed i forskellige undergrupper

Hvis man ser på kønsfordelingen på skalaen for de udsagn, der udtrykker positive opfattelser af arbejdskraftens mobilitet, er der stort set ingen kønsforskel af betydning. I enkelte lande er drenge en lille smule mere positive end piger (E.13abc). Hvis man derimod ser på skalaen for de udsagn, der udtrykker visse begrænsninger for den frie bevægelighed, så er det i næsten samtlige lande på næsten samtlige spørgsmål sådan, at drenge i klart højere grad går ind for, at der også må være begrænsninger i mobiliteten. Dette gælder i alle lande og uanset landets gennemsnitlige niveau for begge køn under et. For de europæiske lande er gennemsnitsforskellen på 3 skalapoint. Forskellen på denne skala varierer en del i Norden fra 6 point i Finland til 4 point i Sverige og 2 point i Danmark og Norge.

Forskellen ses med andre ord især at være ganske betydelig i Finland, der ellers generelt set har en meget lav tilslutning til restriktionerne. Eksempelvis er kun 14 procent af pigerne i Finland villige til at acceptere den restriktion, at europæiske borgere fra et andet land kun skal kunne varetage det arbejde, der ellers ikke ville blive udført i modtagerlandet, mens det er 32 procent af drengene. Den tilsvarende forskel i Sverige er 46 procent piger, men 62 procent drenge og i Norge 42 procent piger, men 59 procent drenge. I Danmark er forskellen også klar, men samtidig klart mindre udtalt med 34 procent piger og 43 procent drenge.

En vurdering af denne lidt specielle kønsforskel, hvor kønsforskellen kun optræder i relation til udsagn om restriktioner er en smule vanskelig. I nogen grad kan de siges at repræsentere to synsvinkler. Hvis man mener, at effekterne af arbejdskraftens fri bevægelig makroøkonomisk er positive (formindsker arbejdsløshed og løser problemer med mangel på arbejdskraft og udligner økonomiske forskelle imellem lande), vil det logisk set være oplagt også at have en kritisk holdning til restriktioner. Dette kendetegner mere piger end drenge. Omvendt kan man godt være positiv i forhold til arbejdskraftens frie bevægelighed uden nødvendigvis at mene, at dette er et argument for fri bevægelighed uden begrænsning, da man for eksempel kan mene, at dette risikerer at få negative konsekvenser i både det ene og andet land. Dette kendetegner mere drenge end piger.

Med henblik på yderligere at belyse forskellige grupper af elevers forskellige opfattelser af arbejdskraftens frie bevægelighed i Europa, har ICCS 2016 også undersøgt, om elever med immigrantbaggrund har særlige opfattelser. Her er der generelt på tværs af de europæiske lande ingen forskel på de indfødte elever og elever med immigrantbaggrund, når man ser på skalaen for de positive udsagn. I Danmark er der ingen forskel (48/48), i Finland er de indfødte lidt mere positive (51/50), men det i Norge og Sverige er sådan, at immigranteleverne er lidt mere positive (henholdsvis 50/49 og 50/48). I alle tilfælde med meget små forskelle, selv om forskellene lige netop i Norge og Sverige udgør to af de tre eneste eksempler på statistisk signifikante forskelle.

Når det gælder restriktioner af mobilitet ser man imidlertid lidt den samme tendens som på kønsforskellen, idet elever af immigrantbaggrund generelt på tværs af lande er lidt mere forbeholdne i forhold til fri bevægelighed for borgere i Europa end indfødte elever er. Dette fremtræder tydeligst af alle lande i Finland, hvor forskellen på de indfødte elever og immigranteleverne er 3 skalapoint, mens den i Sverige er på 2 point og i Norge. I Danmark er forskellen 1 point.

Dette fænomen skyldes ikke nødvendigvis elevernes immigrantstatus som sådan, da elever fra relativt lavere socioøkonomisk baggrund og med relativt lavere kundskaber (karakteristika der er noget overrepræsenterede blandt elever med immigrantbaggrund) generelt udviser lidt mere skepsis i forhold til fri mobilitet.

Elevernes holdninger kan også beskrives i relation til deres niveau på den test af kundskaber og færdigheder, der anvendes i ICCS hovedundersøgelsen. Hvis man deler eleverne op i to grupper for henholdsvis de to højeste testniveauer (A og B) og de to laveste testniveauer (C og D), så fremgår det af tabellerne E.13c og E.14c, at elevgruppen over gennemsnittet på testen i betydelig grad både er mere positive i forhold til de positive udsagn om fri bevægelighed og mindre positive i forhold til restriktioner. Udtrykt omvendt er gruppen af de mindre dygtige ikke lige så positive på de positive spørgsmål og mere restriktive ved i højere grad at acceptere forbehold. I den forstand kan man sige, at eleverne uanset testniveau er konsekvente i deres synspunkter.

For skalaen for positive udsagn ses en europæisk gennemsnitlig forskel på 3 skalapoint til fordel for gruppen af de dygtigste, der samtidig ligger 7 point lavere på skalaen for restriktioner. Igen er det således på udsagn med forbehold for bevægelighed, at den største forskel optræder.

I Norden skiller Finland sig ud på skalaen for positive udsagn med en forskel på 4 skalapoint til fordel for de dygtigste, mens forskellen i Danmark er 2 point, i Norge 1 point og i Sverige 2 point.

Det samme billede viser sig på skalaen for restriktioner, hvor forskellen på de to undergrupper af elever er klart størst i Finland med en forskel på hele 9 skalapoint, hvilket samtidig er den største forskel overhovedet i noget land. I Danmark er forskellen under det halve på 4 point, i Norge 4 point og i Sverige 6 point.

Norge og Sverige har de absolut højeste skalagennemsnit for tilslutning til restriktioner i gruppen af de mindre dygtige. I gruppen af dygtige har Finland og Slovenien den laveste tilslutning til restriktioner af alle. I det perspektiv er de danske resultater de mest gennemsnitlige i Norden og med mindre forskel på de to grupper end det ellers typiske.

Når man ser på elevernes holdninger til fri bevægelighed i konteksten af disse andre forhold (køn, herkomst og dygtighed), er det samlet set tydeligvis sådan, at det er elevernes faglige dygtighed, der tydeligst og mest entydigt præger svarmønstrene med de dygtigste elever som både de mest positive og mindst restriktive i forhold til fri bevægelighed. Køn har en tydelig sammenhæng med tilslutningen til restriktioner, men ikke til den almene tilslutning til arbejdskraftens frie bevægelighed. Der er ingen forskel på grupperne af elever inddelt efter herkomst.

Tabel E.13a

Skala for ubegrænset fri bevægelighed for arbejdskraft i Europa inddelt efter køn

Skalscore			
Land	Drenge	Piger	Forskel
Finland	50	51	0,6
Estland ¹	51	51	0,2
Slovenien	51	51	0,2
Malta	50	50	0,1
Bulgarien	51	51	0,0
Norge ^{1, 3}	49	49	-0,1
Danmark ²	48	48	-0,1
Sverige ¹	49	48	-0,4
Belgien (flamsk)	48	48	-0,5
Kroatien	54	53	-0,6
Italien	53	52	-0,8
Letland ¹	48	47	-1,0
Litauen	52	51	-1,1
Holland ²	48	47	-1,2
Europæisk ICCS 2016 gennemsnit	50	50	-0,3

Tabel E.13b

Skala for ubegrænset fri bevægelighed for arbejdskraft i Europa inddelt efter herkomst

Skalscore			
Land	Ikke immigrant	Immigrant	Forskel
Sverige ¹	48	50	2,0
Holland ²	47	49	1,3
Norge ^{1, 3}	49	50	0,9
Danmark ²	48	48	0,8
Kroatien	54	54	0,7
Belgien (flamsk)	48	49	0,6
Malta	50	51	0,5
Slovenien	51	51	-0,5
Finland	51	50	-0,6
Letland ¹	47	46	-0,8
Italien	53	52	-0,9
Litauen	52	50	-1,2
Estland ¹	51	50	-1,6
Bulgarien			
Europæisk ICCS 2016 gennemsnit	50	50	0,0

Tabel E.13c

Skala for ubegrænset fri bevægelighed for arbejdskraft i Europa inddelt efter testniveau

Skalscore			
Land	Under niveau B	Niveau A og B	Forskel
Litauen	48	53	5
Estland ¹	47	52	5
Bulgarien	48	53	5
Malta	48	52	4
Slovenien	48	52	4
Finland	47	51	4
Italien	50	54	3
Kroatien	51	54	3
Sverige ¹	47	49	2
Danmark ²	46	48	2
Norge ^{1, 3}	48	49	2
Letland ¹	46	47	1
Holland ²	47	48	1
Belgien (flamsk)	47	48	1
Europæisk ICCS 2016 gennemsnit	48	51	3

Forskelle med **fed** er signifikante

¹ Deltager med en dækning på 90-95% af populationen

² Har anvendt erstatningsskoler for at leve op til IEA's deltagelseskrav

³ Deltager med 9. klasse, der svarer til 8. klasse i resten af Norden

Antallet af elever med immigrantbaggrund var for lille i den Bulgarske undersøgelse til, at der kunne udregnes skalscore for denne gruppe

Tabel E.14a

Skala for begrænset fri bevægelighed for arbejdskraft i Europa inddelt efter køn

Skalscore			
Land	Dreng	Piger	Forskel
Belgien (flamsk)	50	49	-1,4
Holland ²	49	48	-1,6
Norge ^{1, 3}	55	53	-2,2
Danmark ²	51	49	-2,3
Bulgarien	52	50	-2,6
Letland ¹	51	48	-2,7
Italien	51	49	-2,7
Slovenien	49	46	-2,8
Malta	54	50	-3,3
Sverige ¹	54	50	-3,3
Estland ¹	50	46	-3,6
Litauen	52	48	-4,0
Kroatien	52	48	-4,6
Finland	50	44	-5,2
Europæisk ICCS 2016 gennemsnit	51	48	-3,0

Tabel E.14b

Skala for begrænset fri bevægelighed for arbejdskraft i Europa inddelt efter herkomst

Skalscore			
Land	Ikke immigrant	Immigrant	Forskel
Slovenien	47	50	2,9
Finland	47	50	2,8
Sverige ¹	52	54	2,5
Belgien (flamsk)	49	52	2,3
Danmark ²	50	51	1,5
Estland ¹	48	49	1,4
Holland ²	48	50	1,1
Norge ^{1, 3}	54	55	1,1
Italien	50	50	0,6
Litauen	50	51	0,4
Letland ¹	50	49	-0,6
Kroatien	50	49	-0,9
Malta	52	51	-1,1
Bulgarien			
Europæisk ICCS 2016 gennemsnit	50	51	1,1

Tabel E.14c

Skala for begrænset fri bevægelighed for arbejdskraft i Europa inddelt efter testniveau*

Skalscore			
Land	Under niveau B	Niveau A og B	Forskel
Norge ^{1, 3}	57	53	-3,9
Letland ¹	52	48	-4,3
Danmark ²	54	50	-4,5
Sverige ¹	57	51	-5,4
Holland ²	52	47	-5,7
Belgien (flamsk)	54	48	-5,7
Estland ¹	53	47	-6,1
Italien	54	48	-6,1
Malta	56	49	-6,2
Kroatien	55	49	-6,4
Litauen	56	48	-7,6
Bulgarien	55	48	-7,7
Slovenien	54	46	-8,2
Finland	55	46	-8,7
Europæisk ICCS 2016 gennemsnit	55	48	-6,2

* Stigende score udtrykker stigende accept af begrænsninger. Faldende score udtrykker stigende afvisning af begrænsninger.

Tabellerne er sorteret fra positive til negative forskelle

Forskelle med **fed** er signifikante

¹ Deltager med en dækning på 90-95% af populationen

² Har anvendt erstatningsskoler for at leve op til IEA's deltagelseskrav

³ Deltager med 9. klasse, der svarer til 8. klasse i resten af Norden

Antallet af elever med immigrantbaggrund var for lille i den Bulgarske undersøgelse til, at der kunne udregnes skalascore for denne gruppe

Immigration

Problematikken om immigration og migration var i ICCS 2009 en del af den internationale hovedundersøgelse, hvor det blev undersøgt i kombination med et andet tema omkring etniske mindretals rettigheder. I ICCS 2016 er de to elementer adskilte, så der i den internationale del af undersøgelsen fortsat er et tema om etniske mindretal, mens temaet om immigranter er blevet flyttet til denne europæiske del af undersøgelsen. Det hænger sammen med to forhold. For det første udviste de to instrumenter i mange lande meget ens resultater (blandt andet fordi 'etniske mindretal' og 'immigranter' i mange nationale kontekster kan være lidt vanskelige at adskille). For det andet var erfaringen i ICCS 2009, at der var så store regionale forskelle på relevansen af disse problematikker i forskellige dele af verden, hvor omfanget af migration/immigration er meget forskellige, både med hensyn til omfang og karakter, at det var meget vanskeligt at sammenligne eleverne på tværs af verdensdele med dette instrument.

I lyset af den faktiske udvikling vedrørende europæisk immigration kan det siges at være en relevant forandring, idet immigration i den aktuelle europæiske kontekst med stigende antal af flygtninge og migranter og daglige nyheder om forskellige landes håndtering af problematikken, må forventes at være en endnu mere aktuel og kendt problematik for eleverne end i ICCS 2009.

Eftersom ICCS 2016 blev gennemført i foråret 2016, kan den på daværende tidspunkt gældende situation spille en rolle for elevernes måde at anskue sagen på.

I forhold til selve problematikken kan det bemærkes, at der med 'immigration' i dette afsnit tænkes på immigranter fra lande uden for Europa. Dette afsnits problematik kan således siges at udvide diskussionen fra det foregående afsnit om arbejdssøgende inden for Europa. Det skal nævnes, at eleverne ikke spørges til deres opfattelse af immigration i relation til bestemte lande eller regioner, altså hverken i relation til deres eget land eller Europa. Spørgsmålene er i princippet helt principielle spørgsmål om immigranternes fundamentale rettigheder. Det europæiske element ligger i princippet kun i den omstændighed, at disse spørgsmål i ICCS 2009 kun er stillet til de europæiske landes elever.

Selv om denne problematik som sagt helt bevidst blev flyttet til den europæiske del af ICCS for at give en mere fælles regional kontekst for tematikken, er det klart, at det selv i den afgrænsede europæisk kontekst er sådan, at der optræder betydelige nationale forskelle i relation til immigrationsproblematikken på.

I spørgeskemaet til eleverne i ICCS 2016 er der benyttet fem delspørgsmål, der vedrører fem aspekter af immigranternes rettigheder i form af:

- Immigranternes ret til at tale eget sprog
- Immigranternes børns lige ret til uddannelse
- Immigranternes stemmeret (efter et antal års ophold)
- Immigranternes ret til at videreføre egne skikke og livsstil
- Immigranternes principielle ret til samme rettigheder som andre

Ser man først på elevernes svar på de enkelte spørgsmål samt svarfordelingerne i den summerede procentandel af *enige* eller *meget enige* får man de fordelinger, der fremgår af tabel E.15. Tabellen er ordnet fra højeste til laveste nationale gennemsnit for alle spørgsmålene under et.

Som det fremgår, er tilslutningen højest til immigrantbørns ret til uddannelse og til, at immigranter skal have alle de samme rettigheder som alle andre. På disse områder ses europæiske gennemsnit på henholdsvis 93 procent og 88 procent. Især på det førstnævnte er tilslutningen generelt meget høj med 90 procent eller mere i tolv af fjorten lande. Tilslutningen til 'alle rettigheder' er også meget høj, men i to lande (Letland, Bulgarien) under 80 procent. På begge disse to ligger de danske elever lidt højere end gennemsnittet. Det samme ses i Norge og Sverige. Den meget høje tilslutning til netop dette spørgsmål er lidt bemærkelsesværdig, da det er det mest vidtgående af dem alle ved at tildele immigranter alle de samme rettigheder som andre.

Den europæiske tilslutning til udsagnet om at opnå stemmeret ligger noget lavere på 75 procent. I lyset af ovenstående kunne man have ventet en højere tilslutning, ikke mindst da udsagnet er udtrykt lidt mindre kategorisk i form af en ret, der erhverves med tiden. På dette spørgsmål ligger de danske elever meget højt med 86 procent, hvilket kun er overgået af de svenske elever med 88 procent. Den laveste tilslutning ses i Bulgarien med 55 procent, men kun to lande ligger under 60 procent.

De to sidste spørgsmål vedrører aspekter, der ligger tættere på det kulturelle område. Det første handler om muligheden for at bevare sin egen kultur, skikke og livsstil. Også på dette spørgsmål er andelen af positive danske svar i den høje ende, idet den er 5 procentpoint over det europæiske gennemsnit. Det europæiske gennemsnit er noget lavere på dette spørgsmål end på de foregående og ligger på 73 procent. Den højeste accept ses i Kroatien, Sverige, Norge og Litauen (alle over 80 procent), mens den laveste ses i Estland og Letland. Det er klart, at denne type af spørgsmål har det problem, at det implicit forudsættes, at immigranternes videreførelse af skikke og livsstile ikke er i modstrid med gældende nationale love eller lignende. Det er i princippet en rimelig forventning, men da det i det mindste i en dansk kontekst er velkendt fra offentlig debat og lovgivningsarbejde med videre, at enkeltelementer af immigranternes kulturbaggrund undertiden kategoriseres som ikke acceptable i demokratiske samfund, kan en vis reservation over for udsagnet godt være udtryk for en lige så høj grad af accept af immigranter, men ud fra et lidt mindre kulturrelativistisk perspektiv.

Den laveste tilslutning ses på udsagnet om immigranternes ret til at bevare eget sprog, hvor det europæiske gennemsnit er 68 procent. Også her er forskellen på højest og lavest godt 30 procentpoint fra Sverige på 82 procent og til Letland på 50 procent. Dette udsagn er også det eneste, hvor de danske elever ikke ligger over gennemsnittet. Noget lignende gjorde sig gældende i ICCS 2009. I øvrigt er dette spørgsmål også noget mere kompliceret end som så, da det at lære sit nye opholdslands nationale sprog kan anskues som en væsentlig ting, hvis man som immigrant skal kunne begå sig i skole og samfund. Man får derfor det samme problem som med ovennævnte spørgsmål om kulturelle skikke, at en vis reservation ikke nødvendigvis udtrykker en reservation i forhold til immigranter som sådan. Dette vilkår er naturligvis fælles for alle landes elever, men det viser sig netop også, at tilslutningen i langt de fleste lande er lavest på netop dette spørgsmål. Også i Norge, Finland Sverige er tilslutningen til dette udsagn lavere end på de øvrige, men faldet er ikke helt så tydeligt som i Danmark.

Uanset de eventuelle forklaringer må man blot konstatere, at den almene europæiske tilslutning til immigranternes rettigheder falder noget, når det gælder disse mere 'kulturelle rettigheder' end når man ser på de mere politiske rettigheder. Det kendetegner også de danske elever. Eftersom de danske elever på fire af fem spørgsmål ligger statistisk over det europæiske gennemsnit, må de danske elevers generelle syn på immigranter betegnes som relativt set meget positivt.

Også her skal man dog være opmærksom på, at der ved sammenlægning af to svarkategorier (her *enig* og *meget enig* kan ske det, at de underliggende forskelle i brugen af de to svarmuligheder gøres mindre tydelige.

Tabel E.15

Holdninger til immigranternes rettigheder

Procent elever, der er <i>enige</i> eller <i>meget enige</i> i følgende udsagn:									
Land	Immigranter bør have mulighed for at tale eget sprog		Immigranternes børn bør have lige muligheder for uddannelse		Immigranter bør efter en årrække have mulighed for at stemme til valg		Immigranter bør have mulighed for at videreføre skikke og livsstil		Immigranter bør have alle de samme rettigheder som alle andre i landet har
Sverige ¹	82	▲	95	△	88	▲	83	△	94
Kroatien	79	▲	95	△	78	△	84	▲	92
Norge ^{1, 3}	76	△	96	△	84	△	81	△	92
Slovenien	73	△	95	△	82	△	79	△	92
Litauen	80	▲	95	△	70	▽	82	△	88
Danmark ²	60	▽	95	△	86	▲	78	△	90
Italien	65	▽	94	△	76		73		92
Finland	68		91	▽	78	△	65	▽	89
Malta	79	▲	90	▽	67	▽	72		83
Belgien (flamsk)	58	▼	94	△	77	△	66	▽	88
Holland ²	51	▼	92		80	△	70	▽	87
Estland ¹	62	▽	94		68	▽	59	▼	85
Bulgarien	71	△	86	▽	55	▼	75	△	76
Letland ¹	50	▼	88	▽	58	▼	54	▼	78
Europæisk ICCS 2016 gennemsnit	68		93		75		73		88
Lever ikke op til deltagelseskrav									
Tyskland ⁴	82		93		83		79		92

Tabellen er sorteret efter landenes faldende gennemsnit for de fem spørgsmål

¹ Deltager med en dækning på 90-95% af populationen

² Har anvendt erstatningsskoler for at leve op til IEA's deltagelseskrav

³ Deltager med 9. klasse, der svarer til 8. klasse i resten af Norden

⁴ Deltager kun med delstaten Nordrhein-Westfalen

Mere end 10 procentpoint over ICCS gennemsnit

▲

Signifikant over ICCS gennemsnit

△

Signifikant under ICCS gennemsnit

▽

Mere end 10 procentpoint under ICCS gennemsnit

▼

Skala for immigration

I tabel E.16 er elevernes svar på spørgsmålene om immigranternes rettigheder opgjort på en skala for de samlede svarfordelinger. Det samlede europæiske gennemsnit er på 48 point.

Da skalaens oprindelige gennemsnit på 50 blev fastlagt i ICCS 2009, ser de aktuelle gennemsnit for de europæiske lande forholdsvis lave ud, også selv om holdningerne gennemgående er overvejende positive i forhold til immigration (se procentfordelingerne ovenfor). Det hænger sammen med, at der i 2009 deltog et større antal ikke-europæiske lande, hvor flere meget høje nationale gennemsnit i asiatiske og latinamerikanske lande trak skalaens totale gennemsnit op.

De europæiske lande ligger med gennemsnittet på 48 point i underkanten af gennemsnittet på 50 skalapoint fra ICCS 2009. Som det fremgår, er resultatet målt i afrundede hele tal uforandret for de lande, der også deltog i 2009, men totalt ses en statistisk signifikant tilbagegang på 0,6 skalapoint for alle landene under et.

De mest positive holdninger i ICCS 2016 ses i Sverige, der decideret skiller sig ud med 53 point i gennemsnit, og efterfølges af Norge, Slovenien og Kroatien, som er de fire eneste lande med et gennemsnit på 50 eller mere (disse fire landes gennemsnit er ikke oprundede).

Både i 2016 og 2009 har Danmark et gennemsnit, der er meget tæt på det samlede europæiske gennemsnit. I 2009 var det danske gennemsnit præcis på det internationale gennemsnit, mens det i 2016 er 0,47 skalapoint højere. Med det afrundede gennemsnit på 49 point ligger Danmark meget tæt på det samlede gennemsnit og på niveau med Italien og Litauen, mens syv lande opnår lavere gennemsnit imellem 43 og 48.

På denne skala er udviklingen fra 2009 til 2016 måske af lidt særlig interesse i lyset af den faktiske udvikling inden for immigration i Europa siden 2009. Resultaterne er da også noget bemærkelsesværdige, da der er nogle ret klare geografiske mønstre. Det klart tydeligste er et fald i positive holdninger til immigration i Bulgarien, der i 2016 havde et gennemsnit på niveau med Sverige, men er faldet 6 skalapoint. Et markant fald ses også i den baltiske region af Estland, Letland og Litauen.

I nordisk sammenhæng er det anderledes, idet gennemsnittet især i Norge, men også i Sverige, er steget ret klart siden 2009 med henholdsvis 2,8 og 1,5 point, så begge lande nu er over gennemsnittet for Europa. Tabellens hovedtal viser også en fremgang på 1 skalapoint i Danmark. Det skyldes dog kun, at den meget lille danske stigning på 0,47 point flytter det danske gennemsnit til lidt over 48,5 og dermed til 49 point. Reelt er de danske resultater uforandrede fra 2009. I Finland er de 48 point fra 2009 og 48 point fra 2016 helt identiske.

Alt i alt er der således nogle modsatrettede tendenser, der totalt set resulterer i et meget lille fald for de lande, der også deltog i 2009. I statistisk forstand er der på europæisk niveau tale om et signifikant fald, men reelt er de europæiske resultater fra 2009 og 2016 samlet set fuldstændig identiske, men som anført med ret store nationale variationer.

Tabel E.16

Skala for immigranternes rettigheder (ICCS 2016 og ICCS 2009)

Skalscore				
Land	2016		2009	Forskel
Sverige ¹	53	▲	52	1,5
Norge ^{1, 3}	51	△	48	2,8
Kroatien	50	△		
Slovenien	50	△	50	-0,3
Litauen	49	△	51	-1,6
Italien	49		48	0,1
Danmark²	49		48	0,0
Malta	48		49	-1,0
Finland	48	▽	48	-0,2
Belgien (flamsk)	47	▽	46	1,6
Holland ²	47	▽		
Bulgarien	46	▽	52	-5,6
Estland ¹	46	▽	48	-1,7
Letland ¹	43	▼	47	-3,4
Europæisk ICCS 2016 gennemsnit	48			
ICCS 2009 lande	48		48	-0,6
Lever ikke op til deltagelseskrav				
Tyskland ⁴	53			

Forskelle med **fed** er signifikante.¹ Deltager med en dækning på 90-95% af populationen² Har anvendt erstatningsskoler for at leve op til IEA's deltagelseskrav³ Deltager med 9. klasse, der svarer til 8. klasse i resten af Norden⁴ Deltager kun med delstaten Nordrhein-Westfalen

Mere end 3 skalapoint over ICCS gennemsnit

▲

Signifikant over ICCS gennemsnit

△

Signifikant under ICCS gennemsnit

▽

Mere end 3 skalapoint under ICCS gennemsnit

▼

Opfattelser af immigranter i forskellige undergrupper

Som det ses i tabel E.17a er det sådan i samtlige europæiske ICCS lande, at piger har lidt mere positive holdninger i forhold til immigranternes rettigheder end drenge med de totale gennemsnit på 47 skalapoint for drenge og 49 skalapoint for piger. Der er i næsten samtlige lande tale om forholdsvis små forskelle på 1 til 2 skalapoint, der dog i samtlige tilfælde er statistisk signifikante. I Finland er kønsforskellen mest udpræget af alle lande med 4 skalapoints forskel på de to køn. I Norden i øvrigt er forskellen på drenge og piger 2,7 point Sverige og 2,1 i Norge, mens den er mindst i Danmark med 1,7 points forskel.

På denne ene side er det overordnede billede således, at der ikke ses den helt store forskel på de to køn, men på den anden side er det en helt gennemgående forskel, der derfor alligevel fremtræder som ganske markant, når man ser på helheden. Ligeledes er det lidt bemærkelsesværdigt, at kønsforskellen især i Finland, men i nogen grad også i Sverige, er de mest markante.

Elever med immigrantbaggrund ser generelt noget mere positivt end de indfødte elever på immigranternes adkomst til rettigheder (tabel E.17b). De største forskelle på indfødte elever og immigrantelever, på over 5 skalapoint, ses i Holland, Norge og Sverige. Det er ganske store forskelle. De kan hænge sammen med, at immigrantelever i kraft af deres baggrund vil have erfaret relevansen af de anførte rettigheder og muligheder på en anden måde end de indfødte elever.

På et mere generelt niveau ses, at elever med relativt højere kundskaber og færdigheder i næsten samtlige lande også er noget mere positive i forhold til immigranternes rettigheder (med statistisk signifikante forskelle i alle lande undtagen i Belgien). Der er en ret betydelig variation i forskellen. I gruppen af elever med under 479 skalapoint (det vil sige niveau C og D på kundskabs- og færdighedsskalaen i ICCS hovedundersøgelsen) varierer gennemsnittet på immigrantskalaen fra 43 til 51. I gruppen over 479 skalapoint (niveau A og B på skalaen) varierer gennemsnittet fra 45 point til 56 point.

De største forskelle på de to grupper ses i Finland med 5 point og i Sverige med 4 point, men hvor den svenske forskel ligger højt på immigrantskalaen (over gennemsnittet i begge tilfælde) ligger den finske forskel ret lavt på skalaen, hvilket især ses på, at de mindre dygtige elever har et af de laveste gennemsnit overhovedet på 43 point. Til sammenligning ligger denne gruppe i Sverige på 50 point. I Danmark og Norge er forskellen på 3 point.

Det skal understreges, at den procentvise fordeling af elever i de nordiske lande (især Danmark, Finland og Sverige) er stort set den samme på de to grupper, så i det lys kunne man have forventet mere ensartede niveauer for forskellene på de to grupper. I øvrigt er dette et lidt genkommende resultat. Selv om Finland opnår et højt gennemsnitligt niveau for kundskaber og færdigheder, så er forskellen i holdninger for de dygtige henholdsvis mindre dygtige ofte ret store i Finland i sammenligning med andre lande.

Tabel E.17a

Skala for holdninger til
immigranternes rettigheder
inddelt efter køn

Skalascore			
Land	Drenge	Piger	Forskel
Finland	46	50	3,9
Sverige ¹	52	54	2,7
Kroatien	49	51	2,5
Belgien (flamsk)	46	49	2,3
Bulgarien	45	47	2,2
Norge ^{1, 3}	50	52	2,1
Slovenien	49	51	2,1
Italien	48	50	2,0
Malta	47	49	1,9
Litauen	49	50	1,8
Danmark²	48	49	1,7
Estland ¹	45	47	1,6
Holland ²	46	47	1,6
Letland ¹	43	44	1,3
Europæisk ICCS 2016 gennemsnit	47	49	2,1

Tabel E.17b

Skala for holdninger til
immigranternes rettigheder
inddelt efter herkomst

Skalascore			
Land	Ikke immigrant	Immigrant	Forskel
Holland ²	46	52	6,1
Norge ^{1, 3}	51	56	5,8
Sverige ¹	52	57	5,0
Belgien (flamsk)	47	52	4,8
Finland	48	52	4,7
Italien	48	53	4,6
Danmark²	48	53	4,4
Malta	48	51	3,5
Slovenien	50	51	1,6
Litauen	49	51	1,1
Letland ¹	43	44	1,0
Estland ¹	46	46	0,0
Kroatien	50	50	0,0
Bulgarien			
Europæisk ICCS 2016 gennemsnit	48	51	3,3

Tabel E.17c

Skala for holdninger til
immigranternes rettigheder
inddelt efter
kundskabsniveau

Skalascore			
Land	Under niveau B	Niveau A og B	Forskel
Finland	43	48	5,3
Sverige ¹	50	54	4,0
Danmark²	46	49	3,1
Litauen	47	50	2,9
Holland ²	45	47	2,3
Norge ^{1, 3}	49	52	2,3
Malta	47	49	2,3
Kroatien	49	51	2,1
Estland ¹	44	46	2,0
Italien	47	49	1,7
Letland ¹	43	44	1,6
Slovenien	49	50	1,4
Bulgarien	46	47	1,0
Belgien (flamsk)	48	47	-0,1
Europæisk ICCS 2016 gennemsnit	47	49	0,7

Forskelle med **fed** er signifikante

¹ Deltager med en dækning på 90-95% af populationen

² Har anvendt erstatningsskoler for at leve op til IEA's deltagelseskrav

³ Deltager med 9. klasse, der svarer til 8. klasse i resten af Norden

Antallet af elever med immigrantbaggrund var for lille i den Bulgarske undersøgelse til, at der kunne udregnes skalascore for denne gruppe

Opfattelser af EU

Dette afsnit handler om resultaterne af nogle spørgsmål, hvor eleverne blev bedt om at tilkendegive deres grad af enighed i forhold til fem udsagn om EU. Som tidligere nævnt har det været et mål for ICCS 2016 i spørgeskemaet til eleverne at skelne så tydeligt som muligt imellem spørgsmål om Europa i bred forstand og spørgsmål om EU i mere snæver forstand. I dette afsnit er det med andre ord pointen, at spørgsmålene specifikt handler om EU. Hvor de tidligere afsnit har haft fokus på elevernes opfattelser af europæisk samarbejde, drejer det sig her om opfattelser af EU som institution. Eleverne er blevet forelagt en række udsagn, der alle er formulerede som nogle påstande om mulige positive virkninger af EU. Der er tale om udsagn om, at

- EU står som garant for menneskerettigheder i Europa
- EU gør Europa til et sikkert sted
- EU beskytter miljøet
- EU er en fordel for de enkelte medlemslandes økonomi
- EU-landenes fælles regler og love er en fordel

De europæiske procentfordelinger vises i tabel E.18 som andelen af elever, der er *enige* eller *meget enige* i disse udsagn. De europæiske gennemsnit er forholdsvis ensartede med andele af positive svar i intervallet fra 77 procent (på miljøbeskyttelse) som det laveste og eneste under 80 procent til 88 procent som det højeste (på menneskerettigheder og fælles love). Som det fremgår af tabellen, er der kun fire enkelttilfælde, hvor et lands elevers gennemsnit afviger med mere end 10 procentpoint fra gennemsnittet. Med andre ord er der generelt tale om forholdsvis ensartede resultater i denne opgørelsesform.

Når landene sorteres efter det samlede gennemsnit for alle spørgsmålene, placerer Danmark sig næstlavest i tabellen. I tre tilfælde (menneskerettigheder, miljøbeskyttelse og fælles love) ligger de danske procentandele lidt lavere end det europæiske gennemsnit, henholdsvis 7, 5 og 4 procentpoint under. På de øvrige to spørgsmål (sikkerhed, økonomi) ligger de danske elever på gennemsnittet plus/minus 1 procentpoint. Alt i alt har de danske elever med andre ord en svarfordeling, der konsekvent ligger i underkanten af de europæiske gennemsnit, men uden de helt store afvigelser på noget enkelt spørgsmål. De danske elever er mest positive, når det gælder vurderingen af EU som sikkerhedsskabende.

De nordiske landes elever ligger alle på nogenlunde det samme generelle niveau, men de finske er her lidt mere positive med et samlet gennemsnit for alle fem udsagn på 69 procent mod 67 procent i Norge, 65 procent i Sverige og 64 procent i Danmark. Udregnet på denne måde er det europæiske gennemsnit over alle fem udsagn 65 procent, så det er kun eleverne i Finland, der ligger højere end det europæiske gennemsnit i Norden i forhold til positiv tiltro til EU på de anførte områder.

Tabel E.18
Fordele ved EU

Procent elever, der er enige eller meget enige i følgende udsagn om EU:										
Land	EU sikrer, at menneskerettighederne overholdes i Europa		EU gør Europa til et sikkert sted at leve		EU passer godt på miljøet		EU er til fordel for økonomien i de enkelte lande		EU er en god ting, fordi landene har fælles love og regler	
Litauen	92	△	88	△	87	△	86	△	90	△
Malta	93	△	88	△	86	△	86	△	88	
Kroatien	92	△	84		80	△	88	△	90	△
Finland	89		89	△	81	△	80		93	△
Holland ²	89		91	△	76		82		91	△
Estland ¹	87		85		79	△	86	△	88	
Norge ^{1,3}	90	△	88	△	73	▽	81		89	
Belgien (flamsk)	91	△	88	△	67	▼	83		92	△
Sverige ¹	86	▽	87	△	69	▽	79	▽	90	△
Italien	90	△	82	▽	77		73	▽	88	
Slovenien	84	▽	71	▼	78		85	△	89	
Bulgarien	87	▽	78	▽	76		82		83	▽
Danmark ²	81	▽	86	△	72	▽	81		84	▽
Letland ¹	83	▽	82	▽	79		70	▼	77	▼
Europæisk ICCS 2016 gennemsnit	88		85		77		82		88	

Lever ikke op til deltagelseskrav

Tyskland ⁴	86		81		64		76		84	
-----------------------	----	--	----	--	----	--	----	--	----	--

Tabellen er sorteret efter landenes faldende gennemsnit for de fire spørgsmål

¹Estland, Letland, Norge og Sverige deltager med en dækning på 90-95% af populationen

²Danmark og Holland overholder IEA's standard, men kun ved brug af erstatningsskoler

³Norge deltager med 9. klasse, fordi eleverne på 8. klassetrin er yngre end i eksempelvis Danmark, Finland og Sverige

⁴Tyskland deltager med delstaten Nordrhein-Westfalen

Mere end 10 procentpoint over ICCS gennemsnit

Signifikant over ICCS gennemsnit

Signifikant under ICCS gennemsnit

Mere end 10 procentpoint under ICCS gennemsnit

Skala for holdninger til fordele ved EU

Når resultaterne for disse spørgsmåls samlede svarfordelinger gøres op på en skala, hvor de samlede svarfordelinger af enighed og uenighed i udsagnene tages i betragtning, er eleverne i Danmark og Letland de mindst EU-positive med helt ens skalagennemsnit på 47 point. De mest EU-positive elever er eleverne fra Malta med 54 point. Malta er det eneste land med et gennemsnit på mere end tre point over gennemsnittet. Af hovedresultatet følger også, at de danske elever er de mindst EU-positive i Norden, hvor det danske gennemsnit på 47 skalapoint er klart lavere end de øvrige landes meget ens resultater (Finland 50 skalapoint, Norges 50 skalapoint og Sveriges 49 skalapoint). For de nordiske lande viser resultaterne på skalaen ikke helt den samme fordeling som de delvise procentresultater, idet Norge på skalaen lige akkurat placerer sig højere end Finland. I nordisk sammenhæng afviger de danske elever således noget fra de øvrige tre landes elever med mindre tiltro til de positive sider af EU.

Tabel E.19
Skala for fordele ved EU

Skalscore	
Land	2016
Malta	54 ▲
Litauen	52 △
Kroatien	52 △
Bulgarien	50
Holland ²	50
Italien	50
Estland ¹	50
Norge ^{1, 3}	50 ▼
Finland	50
Belgien (flamsk)	49 ▼
Sverige ¹	49 ▼
Slovenien	49 ▼
Letland ¹	47 ▼
Danmark ²	47 ▼
Europæisk ICCS 2016 gennemsnit	50

Lever ikke op til deltagelseskrav

Tyskland ⁴	48
-----------------------	----

¹ Deltager med en dækning på 90-95% af populationen

² Har anvendt erstatningsskoler for at leve op til IEA's deltagelseskrav

³ Deltager med 9. klasse, der svarer til 8. klasse i resten af Norden

⁴ Deltager kun med delstaten Nordrhein-Westfalen

Mere end 3 skalapoint over ICCS gennemsnit ▲

Signifikant over ICCS gennemsnit △

Signifikant under ICCS gennemsnit ▼

Mere end 3 skalapoint under ICCS gennemsnit ▼

Tillid til EU

I det internationale spørgeskema i hovedundersøgelsen af ICCS 2016 indgår en række spørgsmål om elevernes tillid (eller fravær af tillid) til forskellige institutioner, hvoraf to er specifikt europæiske, nemlig Europa-Kommissionen og Europa-Parlamentet. Andelen af elever der tilkendegiver at de enten fuldstændig eller i ret høj grad stoler på disse institutioner giver for ICCS 2016 som helhed nogle europæiske gennemsnit på henholdsvis 70 procent og 72 procent.

Der er med andre ord ikke den store forskel i opfattelserne vedrørende parlamentet og kommissionen, men gennemsnitligt en smule mere tillid til parlamentet. Variationen fra land til land er generelt ganske begrænset på disse to spørgsmål, men dog med klar højest tillid i Litauen (80 og 82 procent) og Finland (79 og 80 procent) og med mindst tillid i Slovenien (63 og 64 procent). Der ses også en ret lav tillid i Estland, Letland og Kroatien.

For begge institutioners vedkommende ligger de danske elever med henholdsvis 71 procent (kommission) og 75 procent (parlament) en smule over de europæiske gennemsnit. Den relativt forbeholdne indstilling til EU's positive effekter på medlemslandenes økonomi, sikkerhed og love med videre i det foregående afsnit, viser sig *ikke* at blive gentaget i en tilsvarende lav grad af tillid til EU's institutioner. De svenske procentandele ligger på 73 og 75 procent, så stort set identiske med de danske (spørgsmålene er ikke blevet anvendt i Norge). De finske elever udviser den højeste grad af tillid i Norden.

Hvis man ser elevernes opfattelser af Europa-Parlamentet og Europa-Kommissionen i lyset af elevernes opfattelser af de nationale politiske institutioner, er de danske elevers opfattelser relativt positive. Hvis man sammenligner elevernes tillid til Folketinget (dette undersøges i den internationale hovedrapport over ICCS 2016) med tilliden til Europa-Parlamentet, er den en del højere til Europa-Parlamentet. Hvor lidt under 12 procent af eleverne har fuldstændig tillid til Folketinget, da er det lidt mere end 19 procent i relation til Europa-Parlamentet.

Hvis man sammenligner elevernes tillid til Europa-Kommissionen med tilliden til den danske regering, er der også lidt større andele af eleverne, der har *fuldstændig* tillid til Europa-Kommissionen. Det er således lidt bemærkelsesværdigt, at omfanget af høj tillid til de europæiske institutioner er en lille smule højere end til de nationale.

I tabel E.20 kan man også se forskellen på elevernes svar i ICCS 2016 og ICCS 2009. Her tegner der sig et særdeles markant billede af udviklingen, idet der i langt de fleste tilfælde er tale om en klar stigning i tilliden til EU's institutioner. For begge institutioners vedkommende ses en gennemsnitlig stigning på 10 procentpoint. Den største forskel i positiv retning ses i Belgien, hvor der for hver af institutionerne ses en fremgang på hele 19 procentpoint. Også i Letland er fremgangen markant med 16 procentpoint for hver institution. I Litauen er fremgangen på henholdsvis 14 og 12 procentpoint. Den fjerdestørste fremgang ses i Danmark med 12 procentpoint for hver.

Tabel E.20

Tillid til EU's institutioner

Land	Elever der stoler fuldstændig eller ret meget på Europa-Kommissionen (procent)				Elever der stoler fuldstændig eller ret meget på Europa-Parlamentet (procent)			
	2016		2009	Forskel	2016		2009	Forskel
Litauen	80	△	66	14	82	△	70	12
Finland	79	△	70	9	80	△	72	8
Italien	75	△	75	0	75	△	79	-4
Sverige ¹	73	△	66	7	75	△	69	6
Danmark²	71		60	12	75	△	63	12
Belgien (flamsk)	71		52	19	73		54	19
Malta	70		61	8	72		62	10
Holland ²	70				71			
Bulgarien	66	▽	60	6	69	▽	63	6
Letland ¹	66	▽	49	16	68	▽	51	16
Kroatien	65	▽			68	▽		
Estland ¹	64	▽	54	11	68	▽	58	10
Slovenien	63	▽	59	4	64	▽	58	5
Europæisk ICCS 2016 gennemsnit	70				72			
ICCS 2009 lande	71		61	10	73		63	9
Lever ikke op til deltagelseskrav								
Tyskland ⁴	72				73			
Forskelle med fed er signifikante								
¹ Deltager med en dækning på 90-95% af populationen								
² Har anvendt erstatningsskoler for at leve op til IEA's deltagelseskrav								
³ Deltager med 9. klasse, der svarer til 8. klasse i resten af Norden								
⁴ Deltager kun med delstaten Nordrhein-Westfalen								
Mere end 10 procentpoint over ICCS gennemsnit				▲				
Signifikant over ICCS gennemsnit				△				
Signifikant under ICCS gennemsnit				▽				
Mere end 10 procentpoint under ICCS gennemsnit				▼				

I langt de fleste lande ses nogle mindre, men stadig statistisk signifikante, fremgange, så det generelle billede er nogle generelt markant mere positive opfattelser af både Europa-Kommissionen og Europa-Parlamentet. Kun i Italien ses en mindre tilbagegang i tillid til Europa-Parlamentet, men en uforandret tillid til Europa-Kommissionen. Eftersom de italienske elever allerede i 2009 have en meget høj tillid, så forhindrer den manglende fremgang ikke Italien i fortsat at placere sig i gruppen af lande med størst tillid til EU's institutioner.

Om at stemme til europæiske valg

Hvis man ser på villigheden til (i fremtiden) at stemme til valg til Europa-Parlamentet, ligger det europæiske gennemsnit på 65 procent. Den højeste forventning til EU-valgdeltagelse blandt eleverne ses i Italien med en procentandel på 82. Også de danske og svenske elever er blandt de klart mest positive i Europa i forhold til at ville stemme, idet den positive andel af eleverne i begge lande ligger på 77 procent (næsthøjest procent overhovedet og 12 procentpoint over gennemsnittet).

I Finland er tallet nede på 64 procent. Selv om de finske elever som anført ovenfor har lidt højere tillid til Europa-Parlamentet end de danske og svenske elever, viser det sig ikke som en mere udbredt vilje til at stemme. Den laveste villighed til at stemme til europæiske valg ses i Estland med kun 35 procent efterfulgt af Slovenien med 47 procent. I Sloveniens tilfælde ser man, at en relativt lav tillid til institutionerne suppleres med en relativt lav villighed til at stemme, mens denne sammenhæng ikke i nær samme grad gælder i Estland.

Det kendetegner Italien, Danmark og Sverige, at eleverne også i meget høj grad forventer at deltage i nationale valg, men det er ikke i alle tilfælde sådan, at alle lande med høj forventet deltagelse ved nationale valg også har høj forventet deltagelse ved europæiske valg. For eksempel er den forventede valgdeltagelse i Finland højere end det europæiske gennemsnit ved nationale valg, men lavere end det europæiske gennemsnit ved europæiske valg. De største forskelle på tilslutningen til nationale og europæiske valg (i antal procentpoint) ses i Estland og Slovenien (henholdsvis 42 og 35 procentpoint lavere til EU valg). Den gennemsnitlige forskel i Europa er på 20 procentpoint. Forskellen i Danmark er på niveau med den svenske (17 og 16 point) og dermed også lidt under gennemsnittet. I Finland er forskellen noget større, nemlig 23 point (det er den tredjestørste forskel overhovedet). Den mindste forskel ses i Italien, hvor den kun er 8 procentpoint og med høj forventet deltagelse både til nationale og europæiske valg.

Selv om elevernes interesse i at deltage i europæiske valg således er noget mindre end i relation til nationale valg, er det også sådan vedrørende villigheden til at stemme, især til de europæiske valg, at der er tale om betydelige forandringer, når man sammenligner ICCS 2016 med ICCS 2009. For lande med deltagelse i begge undersøgelser er der for de europæiske valgs vedkommende tale om en gennemsnitlig stigning på 9 procentpoint med den klart største stigning i Danmark (23 procentpoint). Også i Sverige og Finland ses betydelige fremgange på henholdsvis 14 og 11 procentpoint, så selv om de finske elever udviser lavere interesse i europæiske valg end de danske og svenske elever, så er der tale om den samme klare tendens til en øget interesse. Udviklingen er helt generel. I næsten samtlige lande (eneste undtagelse er Letland) med deltagelse i både ICCS 2009 og ICCS 2016 ses statistisk signifikante fremgange i forhold til deltagelse i europæiske valg. Der ses også en ret klar tendens til fremgang i nationale valg med en udvidet interesse i alle de nordiske lande.

Det seneste valg til Europa-Parlamentet blev afholdt i maj 2014. Da det dermed ikke var i direkte tilknytning til gennemførelsen af ICCS 2016, har dette næppe haft indflydelse på elevernes svar. I forbindelse med gennemførelsen af ICCS 2009 i foråret 2009 var der efterfølgende valg til Europa-Parlamentet i juni 2009, hvilket heller ikke vurderes at have haft nogen særlig indflydelse på elevernes måde at forholde sig på.

Selv om de danske elever er en smule mere forbeholdne i forhold til de positive effekter af EU end de europæiske og nordiske gennemsnit, så er de danske elevers tillid til EU's institutioner på eller lidt over gennemsnittet og villigheden til at stemme ved EU-valg betydeligt over det europæiske gennemsnittet.

Tabel E.21a

Forventet valgdeltagelse i nationale valg

Elever der helt sikkert eller formodentlig vil stemme
(procent)

Land	2016		2009	Forskel
Danmark ²	94	△	89	5
Sverige ¹	93	△	85	8
Norge ^{1, 3}	91	△	86	5
Italien	90	△	88	2
Kroatien	88	△		
Litauen	88	△	88	0
Finland	87	△	85	2
Malta	85		86	-1
Slovenien	82	▽	81	2
Belgien (flamsk)	80	▽	72	7
Bulgarien	79	▽	69	10
Letland ¹	78	▽	77	0
Estland ¹	77	▽	73	5
Holland ²	75	▽		

**Europæisk ICCS
2016 gennemsnit**

85

ICCS 2009 lande

85

82

4

Lever ikke op til deltagelseskrav

Tyskland ⁴	72			
-----------------------	----	--	--	--

Tabel E.21b

Forventet valgdeltagelse i europæiske valg

Elever der helt sikkert eller formodentlig vil stemme
(procent)

Land	2016		2009	Forskel
Italien	82	▲	78	4
Danmark ²	77	▲	54	23
Sverige ¹	77	▲	63	14
Kroatien	76	▲	-	-
Litauen	70	△	58	12
Malta	69	△	60	9
Bulgarien	65		55	9
Finland	64		53	11
Letland ¹	63		62	1
Belgien (flamsk)	62	▽	52	10
Holland ²	60	▽		
Slovenien	47	▼	43	4
Estland ¹	35	▼	30	5

**Europæisk ICCS
2016 gennemsnit**

65

ICCS 2009 lande

65

55

9

Lever ikke op til deltagelseskrav

Tyskland ⁴	61			
-----------------------	----	--	--	--

Forskelle med fed er signifikante

¹ Deltager med en dækning på 90-95% af populationen² Har anvendt erstatningsskoler for at leve op til IEA's deltagelseskrav³ Deltager med 9. klasse, der svarer til 8. klasse i resten af Norden⁴ Deltager kun med delstaten Nordrhein-Westfalen

Mere end 10 procentpoint over ICCS gennemsnit

▲

Signifikant over ICCS gennemsnit

△

Signifikant under ICCS gennemsnit

▽

Mere end 10 procentpoint under ICCS gennemsnit

▼

Fremtidens Europa

Hvor de foregående afsnit i denne rapport om det europæiske modul i ICCS 2016 især har fokuseret på elevernes opfattelser omkring en række aktuelle europæiske samarbejdsmuligheder og mulige fælles europæiske anliggender, både helt alment og i konteksten af EU, så vil dette sidste afsnit skifte perspektiv og se på elevernes forventninger og syn på fremtidens Europa; og herunder også se på elevernes oplevelse af deres egne fremtidsmuligheder i denne kontekst.

Det europæiske modul i ICCS 2016 har spurgt eleverne om deres syn på, hvordan fremtidens Europa vil blive. Eleverne er blevet stillet en række spørgsmål, hvor fokus i selve formuleringen af spørgsmålene har været på forskellige både positive og negative scenarier for Europas mulige fremtid.

Helt grundlæggende er dette både en løbende og en dagsaktuel diskussion, idet de aktuelle debatter (efterår 2017) i relation til Europa og EU ikke mindst handler om, hvordan EU skal udvikle sig i fremtiden. Også på dette område kan man sige, at meget af den offentlige debat om det tema knytter sig ret specifikt til EU og EU's fremtid, der ofte ses i lyset af forholdet imellem nationale og overnationale interesser. Man vil derfor kunne gøre gældende, at større politiske aspekter af Europas fremtid i praksis er noget nær uløseligt forbundet til EU's fremtid. Hensigten i denne kontekst af ICCS 2016 har været at gøre spørgsmålene lige relevante for alle europæiske landes elever i ICCS, så spørgsmålene er formuleret som spørgsmål om Europa.

Eleverne er blevet spurgt til deres oplevelse af sandsynligheden for forskellige udviklingstræk i fremtidens Europa med fokus på otte forskellige problematikker og scenarier:

- Der vil opstå stærkere samarbejde mellem Europas lande
- Der vil være mere fred i Europa
- Der vil blive mindre forurening af luft og vand i Europa
- Demokratiet vil blive styrket i Europa
- *Terrorisme vil blive en trussel i hele Europa*
- *Europa vil blive mere påvirket af lande som Kina, Indien og USA*
- *Europas lande vil få svagere økonomi*
- *Der vil komme mere fattigdom og arbejdsløshed i Europa*

Som det fremgår, er de fire første udsagn formuleret i relation til en positiv fremtid, mens de sidste fire (i kursiv skrift) er udsagn om en potentielt mere negativ fremtid.

Man kan måske diskutere, om udsagnet om indflydelsen på Europa fra andre magtfulde lande er entydigt negativt, men udsagnet er tænkt som noget negativt i form af en mulig svækkelse af Europas globale position.

Det ene 'positive' udsagn vedrører et stærkere samarbejde imellem Europas lande. Ud fra forskellige politiske og ideologiske positioner kan der naturligvis være delte meninger om dette som entydigt positivt. I den givne europæiske kontekst er et udvidet samarbejde imellem lande blevet vurderet som noget positivt, fordi dette i den givne formulering ikke implicerer en bestemt form for (overstatsligt reguleret) samarbejde, men blot implicerer, at samarbejde er mere positivt end ikke samarbejde.

Positive scenarier

Hvis man først ser på de positive udsagn, vurderes de mulige positive udviklinger (samarbejde, fred, mindre forurening, demokrati) meget forskelligt. Hvor tidligere resultater har vist, at eleverne generelt er meget positive i forhold til *samarbejde* imellem europæiske lande, så er de også meget positive i forhold til, at dette rent faktisk kommer til at ske. Det forventer et europæisk gennemsnit på 86 procent som *sandsynligt* eller *meget sandsynligt*. Her er eleverne i Danmark de mest tilbøjelige af alle til at betragte dette scenarie som sandsynligt med 92 procent. Finland, Norge og Sverige ligger tæt på, men alle lidt lavere med henholdsvis 91, 90, 86 procent.

Den næsthøjeste tilslutning opnår udsigten til mere demokrati i Europa med et europæisk gennemsnit på 78 procent af eleverne. Også på dette punkt er de danske elever placeret højest af alle med 88 procent af eleverne, der ser en mere demokratisk udvikling for sig. Igen er det lidt lavere i Finland med 84 procent og yderligere lidt lavere i Norge og Sverige (begge 82 procent).

Den tredjehøjeste forventning ses på udsagnet om udsigten til mere fred i Europa. Her er de mest positive elever at finde i Italien (76 procent), Holland (73 procent) og Danmark (71 procent). Den klart laveste forventning om mere fred ses i Slovenien (49 procent). I Norden er Danmark igen højest placeret, idet Finland og Sverige begge ligger på 67 procent, mens andelen i Norge er 62 procent. Selv om der således generelt er forholdsvis høj forventning om fred i Europa, så er det på sin vis bemærkelsesværdigt, at ganske betydelige mindretal ikke betragter mere fred som sandsynligt. På europæisk plan er det således 36 procent. Omvendt kan man naturligvis også hævde, at det i en situation med fravær af deciderede krigshandlinger i Europa måske kan være vanskeligt at forvente styrket fred.

I forhold til den fjerde mulige positive udvikling omkring mindre forurening, så er det under halvdelen af eleverne i ICCS 2016, nemlig 47 procent, der betragter den udvikling som sandsynlig. Bemærkelsesværdigt nok er de danske elever også her de mest optimistiske med 57 procent, der ser mindre forurening som noget *sandsynligt* eller *meget sandsynligt*. De laveste andele af positive udsagn ses hos eleverne i Kroatien med 34 procent og Slovenien med 40 procent. I en del lande er der således ret klare flertal, der har negative forventninger til fremtidig begrænsning af forurening.

Selv om der per definition ikke findes entydige svar på, hvad sandsynligheden reelt er for disse fremtidsmuligheder, må man konstatere, at eleverne skelner og prioriterer ganske tydeligt og generelt på nogenlunde samme vis i de medvirkende lande. Selv om de danske elever ligger højt, så er selve prioriteringen imellem de fire scenarier således identisk med den internationale prioritering.

Det fremgår ganske iøjnefaldende her, at de danske elever har de mest klare positive forventninger til Europas fremtid, når man i tabellen benytter regnemethoden med at lægge de positive svar sammen til én kategori. Det er sig selv interessant, men også interessant i lyset af de tidligere resultater, hvor de danske elever ikke på samme vis var positive i forhold til EU. Resultaterne således på, at de danske elever har været opmærksomme på forskellen imellem EU og Europa i spørgeskemaet.

Tabel E.22

Europas fremtid – positive scenarier

Procent elever, der finder følgende <i>sandsynligt</i> eller <i>meget sandsynligt</i> :							
Land	Stærkere samarbejde mellem europæiske lande		Mere fred i Europa		Mindre forurening af luft og vand i Europa		Styrket demokrati i Europa
Danmark ²	92	△	71	△	57	▲	88
Finland	91	△	67	△	52	△	84
Holland ²	89	△	73	△	52	△	79
Italien	88	△	76	▲	47		79
Malta	87		69	△	52	△	81
Sverige ¹	86		67	△	48		82
Norge ^{1, 3}	90	△	62	▽	50	△	82
Belgien (flamsk)	86		64		43	▽	79
Estland ¹	87		62		42	▽	76
Litauen	90	△	59	▽	41	▽	78
Letland ¹	85	▽	57	▽	47		73
Bulgarien	80	▽	59	▽	50	△	64
Kroatien	80	▽	61	▽	34	▼	71
Slovenien	79	▽	49	▼	40	▽	74
Europæisk ICCS 2016 gennemsnit	86		64		47		78
Lever ikke op til deltagelseskrav							
Tyskland ⁴	74		52		43		75

Tabellen er sorteret efter landenes faldende gennemsnit for de fire spørgsmål

¹ Deltager med en dækning på 90-95% af populationen

² Har anvendt erstatningsskoler for at leve op til IEA's deltagelseskrav

³ Deltager med 9. klasse, der svarer til 8. klasse i resten af Norden

⁴ Deltager kun med delstaten Nordrhein-Westfalen

Mere end 10 procentpoint over ICCS gennemsnit

▲

Signifikant over ICCS gennemsnit

△

Signifikant under ICCS gennemsnit

▽

Mere end 10 procentpoint under ICCS gennemsnit

▼

Når de positive scenarier beregnes på en samlet skala (tabel E.23) med et europæisk gennemsnit på 50 point, er eleverne i Malta de mest positive af alle med 53 point. Langt hovedparten af landene ligger imidlertid inden for en beskeden variation på plus/minus 1 skalapoint fra det europæiske gennemsnittet, hvilket udtrykker en lidt usædvanlig grad af enighed. Eleverne i Danmark, Finland og Sverige ligger 1 skalapoint over gennemsnittet i Europa, mens Norge ligger på gennemsnittet, så alt i alt er både de nordiske elever og de europæiske elever meget enige om disse forhold.

Tabel E.23

Skala for Europas fremtid – positive scenarier

Land	Skalascore	
Malta	53	△
Danmark ²	51	△
Holland ²	51	△
Sverige ¹	51	△
Finland	51	△
Italien	50	△
Norge ^{1, 3}	50	
Litauen	50	
Belgien (flamsk)	49	▽
Letland ¹	49	▽
Estland ¹	49	▽
Kroatien	49	▽
Bulgarien	49	▽
Slovenien	48	▽
Europæisk ICCS 2016 gennemsnit	50	
Lever ikke op til deltagelseskrav		
Tyskland ⁴	48	

¹ Deltager med en dækning på 90-95% af populationen

² Har anvendt erstatningsskoler for at leve op til IEA's deltagelseskrav

³ Deltager med 9. klasse, der svarer til 8. klasse i resten af Norden

⁴ Deltager kun med delstaten Nordrhein-Westfalen

Mere end 3 skalapoint over ICCS gennemsnit	▲
Signifikant over ICCS gennemsnit	△
Signifikant under ICCS gennemsnit	▽
Mere end 3 skalapoint under ICCS gennemsnit	▼

Negative scenarier

Når man ser på de negative scenarier, er den generelle spredning noget mindre. Forventningen er generelt størst til mere udbredt terrorisme og til øget indflydelse på Europa fra fremmede statsmagter med europæiske gennemsnit på henholdsvis 68 procent og 67 procent, mens 52 procent betragter det som sandsynligt med mere udbredt fattigdom og arbejdsløshed i Europa, mens lidt færre, 43 procent betragter en svagere økonomi som sandsynlig. Resultaterne kommenteres nedenfor i den rækkefølge.

Når man ser på elevernes opfattelse af mere udbredt terrorisme, så betragtes det som mest sandsynligt af eleverne i Italien, Malta, Slovenien og Belgien (alle lande imellem 73 og 77 procent). Sandsynligheden for mere terror har det mindste omfang i Sverige, Litauen, Bulgarien, Letland og Norge med andele lidt over 60 procent. Der er med andre ord tendenser til lidt forskellige vurderinger syd/vest og nord/øst, men i øvrigt uden de helt store udsving. Det danske resultat ligger præcist på gennemsnittet, nemlig 68 procent.

I forhold til sandsynligheden for større indflydelse fra magtfulde lande uden for Europa, så vurderes sandsynligheden højest af de danske elever med 79 procent, mens Italien 77 procent, Slovenien 73 procent og Sverige 71 procent følger efter. De laveste procenttal findes i Kroatien (50 procent) og Bulgarien (57 procent). Alle andre lande har procenttal i tresserne.

Sandsynligheden for mere fattigdom og arbejdsløshed vurderes meget forskelligt med en del variation omkring gennemsnittet på 52 procent. Forskelligheden er i nogen grad forventelig, da vurderingen af det spørgsmål kan hænge sammen med nationale konjunkturer (selv om der spørges til Europa som helhed). Den mest udbredte bekymring ses i Slovenien og Italien (67 og 64 procent), mens lande under gennemsnittet typisk er nordeuropæiske med de laveste procenttal i Danmark med 36 procent (som altså kan betegnes som de mest optimistiske), Holland 43 procent og Litauen 44 procent. Kun i Danmark afviger eleverne med mere end 10 procentpoint fra gennemsnittet, hvilket altså her betegner af mindre grad af tro på en fremtid med mere fattigdom og arbejdsløshed.

Når man ser på opfattelsen af sandsynligheden for en generelt svagere økonomi, er resultatet nogenlunde tilsvarende. De mest pessimistiske elever findes i Italien 52 procent, Slovenien 50 procent, Malta 50 procent og Norge 49 procent (noget overraskende måske). De mest afvisende, og dermed de mest optimistiske, findes i Danmark med 30 procent. Igen er Danmark det eneste land, hvor eleverne ligger mere end 10 procentpoint under det internationale gennemsnit. Holland og Sverige ligger tættest på Danmark med hver 37 procent, mens de finske elever ligger på 45 procent.

Samlet vurderet ligger de danske elever med nogle ganske markante resultater, idet de danske elever på de to spørgsmål om økonomisk udvikling er de klart mest positive i den forstand, at de i klart mindst grad ser en sandsynlighed for en negativ udvikling. Omvendt ser de danske elever klart mest en udvikling i retning af mere 'globalisering' i form af udefrakommende indflydelse. Endelig ligger de danske elever på spørgsmålet om udbredelsen af terrorisme præcis på det internationale gennemsnit.

Når dette yderligere kombineres med svarene på de 'positive' tendenser, så kan det være værd at huske, at de danske elever også er de mest positive af alle i forhold til øget europæisk samarbejde, så den europæiske udvikling ses ikke som truet af den globale udvikling. De danske elever ser samtidig mest positivt af alle på den demokratiske udvikling og tror mest af alle på mindre forurening, så alt i alt må man sige, at de danske elevers syn på den europæiske udvikling relativt set er endog særdeles

positivt. Dette skal dog samtidig ses i lyset af en udbredt opfattelse af risiko for mere terrorisme og nogle forholdsvis store mindretal, der også på andre områder betragter de mulige negative scenarier som sandsynlige.

Tabel E.24

Europas fremtid – negative scenarier

Land	Procent elever, der finder følgende <i>sandsynligt</i> eller <i>meget sandsynligt</i> :							
	Europa vil blive mere							
	Terrorisme vil være en større trussel i Europa		påvirket af store lande uden for Europa		Økonomien vil være svagere i Europa		Større fattigdom og arbejdsløshed i Europa	
Italien	77	△	77	△	52	△	64	▲
Slovenien	75	△	73	△	50	△	67	▲
Malta	77	△	65	▽	50	△	59	△
Belgien (flamsk)	73	△	67		43		55	△
Norge ^{1, 3}	63	▽	69	△	49	△	57	△
Finland	67		69	△	45	△	47	▽
Estland ¹	67		69		42		49	▽
Letland ¹	63	▽	66		44		52	
Bulgarien	62	▽	57	▼	46	△	59	△
Sverige ¹	60	▽	71	△	37	▽	49	▽
Danmark ²	68		79	▲	30	▼	36	▼
Litauen	61	▽	69		38	▽	44	▽
Holland ²	68		64	▽	37	▽	43	▽
Kroatien	69		50	▼	39	▽	53	
Europæisk ICCS 2016 gennemsnit	68		67		43		52	
Lever ikke op til deltagelseskrav								
Tyskland ⁴	75		54		43		52	

Tabellen er sorteret efter landenes faldende gennemsnit for de fire spørgsmål

¹ Deltager med en dækning på 90-95% af populationen

² Har anvendt erstatningsskoler for at leve op til IEA's deltagelseskrav

³ Deltager med 9. klasse, der svarer til 8. klasse i resten af Norden

⁴ Deltager kun med delstaten Nordrhein-Westfalen

Mere end 10 procentpoint over ICCS gennemsnit

▲

Signifikant over ICCS gennemsnit

△

Signifikant under ICCS gennemsnit

▽

Mere end 10 procentpoint under ICCS gennemsnit

▼

I tabel E.25 gøres resultaterne af elevernes opfattelser af disse mere negative scenarier op på en skala. Det er vigtigt her at være opmærksom på, at skalaens resultater er udtrykt *omvendt* af resultaterne på procentniveau i tabel E.25. Det vil sige, at skalaen viser graden af elevernes *afvisning af de negative scenarier*, så lande med høje gennemsnit kan altså betegnes som de mest positive eller optimistiske.

Tabel E.25

Skala for: Europas fremtid – afvisning af negative scenarier

Land	Skalascore	
Litauen	52	△
Danmark²	52	△
Kroatien	51	△
Holland ²	51	△
Bulgarien	51	△
Sverige ¹	51	△
Letland ¹	51	△
Finland	50	△
Estland ¹	50	
Norge ^{1, 3}	50	
Belgien (flamsk)	49	▽
Malta	48	▽
Italien	47	▽
Slovenien	47	▽
Europæisk ICCS 2016 gennemsnit	50	
Lever ikke op til deltagelseskrav		
Tyskland⁴	50	

¹ Deltager med en dækning på 90-95% af populationen
² Har anvendt erstatningsskoler for at leve op til IEA's deltagelseskrav
³ Deltager med 9. klasse, der svarer til 8. klasse i resten af Norden
⁴ Deltager kun med delstaten Nordrhein-Westfalen

Mere end 3 skalapoint over ICCS gennemsnit ▲
Signifikant over ICCS gennemsnit △
Signifikant under ICCS gennemsnit ▽
Mere end 3 skalapoint under ICCS gennemsnit ▼

På denne skala er de danske elever og eleverne fra Litauen de højest placerede i forhold til at forvente en positiv udvikling. I begge lande med et samlet gennemsnit på 52 imod et europæisk gennemsnit på 50. De italienske og slovenske elever går i klart mindst grad ind for at afvise de negative scenarier (er de mest pessimistiske). Den nordiske variation er forholdsvis lille med Danmark 52 point (oprundet), Sverige 51 point, Norge og Finland 50 point i gennemsnit.

Egen fremtid

I tilknytning til de foregående spørgsmål om elevernes syn på fremtidens Europa, har ICCS 2016 også undersøgt elevernes opfattelse af deres egne fremtidsudsigter. Den europæiske baggrund og kontekst for udviklingen af dette tema i spørgeskemaet var (er) ikke mindst en høj arbejdsløshedsprocent blandt unge mennesker i Europa (i 2015, altså året før elevernes besvarelser i ICCS 2016, var den på 19,7 procent; Eurostat, 2017). Ikke mindst i Sydeuropa er det ifølge Standard Eurobarometer 86 også et særdeles udbredt synspunkt, at livet var bedre før i tiden, idet årene efter finanskrisen (2008) har medført en stigende eksklusion og social marginalisering af unge i flere europæiske lande (EU-Kommissionen, 2016).

I ovenstående kontekst blev instrumentet om unges syn på egen fremtid udviklet til at fokusere på nogle få elementer knyttet til arbejde og økonomi. Eleverne blev bedt om at svare på, hvordan de vurderede forskellige fremtidsmuligheder på en svarskala fra *meget sandsynligt* til *slet ikke sandsynlige* i relation til deres egne muligheder. Der er tale om spørgsmål om sandsynligheden for

- At finde et fast arbejde
- At få en bedre økonomi end forældrene
- At finde et arbejde efter egen interesse
- At få mulighed for ferierejser i udlandet
- At tjene nok penge til at stifte familie

Forventningen til instrumentet var på forhånd, at man ville se en betydelig variation på baggrund af de nationale forskelle i forhold til unges muligheder i forskellige regioner af Europa. Som det fremgår af tabel E.26, viser denne variation sig imidlertid at være forholdsvis lille, selv om en del resultater i nogen grad understøtter forhåndsantagelsen. Som eksempel ligger de danske og norske elever over det internationale gennemsnit på næsten samtlige spørgsmål, mens eleverne i Kroatien og Slovenien ligger under gennemsnittet på næsten samtlige.

Europæisk er der samlet set størst tiltro til udsigten til fast arbejde og troen på at få mulighed for at stifte familie. Henholdsvis 95 procent og 96 procent betragter det som enten *sandsynligt* eller *meget sandsynligt*. På begge områder ligger de danske elever helt i top med 98 procent på begge, men da ingen lande ligger under 90 procent, så ser man kun lille variation, når resultaterne gøres op på denne lidt generelle måde. I Norden er niveauet meget højt i alle fire lande med alle gennemsnit i intervallet 96-98 procent, selv om kun Danmark har to gange 98 procent (resultaterne må dog betragtes som noget nær fuldstændig identiske).

Næsten det samme gælder for muligheden for at finde arbejde efter interesse og at få mulighed for udenlandsferier. Det internationale gennemsnit ligger lige omkring 90 procent på begge. Kun på spørgsmålet om ferie i udlandet ses enkelte lande med klart lavere procenttal, nemlig Kroatien med 74 procent og Italien med 79 procent, samt relativt lave gennemsnit i Bulgarien og Slovenien. Her ses således en mindre tendens til lidt mindre andele i Sydeuropa, men fortsat er det alligevel ganske betydelige flertal, der udtrykker en fremtidsoptimisme. Også på disse to spørgsmål er de danske elever blandt de absolut mest positive (og de mest positive i Norden, idet de svenske elever er lidt mindre optimistiske end eleverne i Danmark, Finland og Norge).

Kun på spørgsmålet om tiltroen til at opnå en bedre økonomi end forældrene ses europæisk en lidt mindre udbredt optimisme med et gennemsnit på 78 procent.

Det kan naturligvis skyldes selve spørgsmålet, fordi elevernes svar kan hænge sammen med deres forældres økonomiske situation, hvor det at overgå forældrene kan være forbundet med varierende grader af udfordring. Denne antagelse bekræftes af den omstændighed, at elever fra hjem med relativt lavt uddannede forældre i de fleste lande har en tendens til at være mere optimistiske i forhold til at opnå et i økonomisk forstand bedre liv end forældrene. Eller omvendt udtrykt, så er elever fra hjem med relativt høj socioøkonomisk status lidt mindre optimistiske i forhold til selv at kunne opnå en endnu bedre økonomisk situation. Elevernes opfattelser kan også være præget af mere makroøkonomiske forhold i relation til, om de oplever en national forventning om generelt bedre økonomiske tider eller ikke.

Under alle omstændigheder er variationen generelt meget lille. Kun to lande ligger lige akkurat (på decimaler) mere end 10 procentpoint under gennemsnittet, nemlig Belgien og Sverige med 68 procent i begge lande. Også her er de danske elever med en ret klar margin de mest optimistiske i Norden med 84 procent, idet de norske elever har 75 procent positive svar og de finske 76 procent. De absolut højeste procentandele ses i Letland 87 procent, Litauen 86 procent og Malta med 86.

Samlet set må man konstatere, at eleverne i alle lande gennemgående er ganske optimistiske på egne vegne. De danske elever ligger i disse sammenligninger, herunder i de nordiske sammenligninger, på alle spørgsmålene blandt de mest optimistiske og med næsten 100 procent helt eller delvist enige på adskillige af disse scenarier. Relativt til de andre lande kendetegnes de danske elever således ved at kombinere positive opfattelser af den europæiske fremtid med positive opfattelser af egne muligheder i fremtiden. Ikke mindst Italien og Slovenien kendetegnes ved det modsatte.

Tabel E.26

Elevers forventninger til egen fremtid

Procent elever, der er anser følgende scenarier angående deres egen fremtid som noget *sandsynligt* eller *meget sandsynligt*

Land	Finde fast arbejde		Opnå bedre økonomisk situation end sine forældre		Finde et job de kan lide		Få mulighed for at rejse til udlandet på ferie		Tjene penge nok til at stifte familie	
Danmark ²	98	△	84	△	98	△	97	△	98	△
Norge ^{1, 3}	98	△	75	▽	97	△	96	△	97	△
Litauen	97	△	86	△	91		90		97	△
Holland ²	97	△	71	▽	96	△	96	△	98	△
Letland ¹	96		87	△	90		89		95	
Finland	97	△	76	▽	94	△	93	△	96	
Estland ¹	95		84	△	93	△	89		95	
Belgien (flamsk)	98	△	68	▼	94	△	96	△	98	△
Malta	93	▽	85	△	89	▽	88		92	▽
Sverige ¹	96		68	▼	89	▽	92	△	96	
Italien	92	▽	81	△	89	▽	79	▽	95	
Bulgarien	92	▽	84	△	86	▽	81	▽	90	▽
Slovenien	92	▽	71	▽	88	▽	80	▽	95	
Kroatien	90	▽	76	▽	84	▽	74	▼	94	▽
Europæisk ICCS 2016 gennemsnit	95		78		91		89		96	

Lever ikke op til deltagelseskrav

Tyskland ⁴	97		74		94		87		96	
-----------------------	----	--	----	--	----	--	----	--	----	--

Tabellen er sorteret efter landenes faldende gennemsnit for de fem spørgsmål

¹ Deltager med en dækning på 90-95% af populationen

² Har anvendt erstatningsskoler for at leve op til IEA's deltagelseskrav

³ Deltager med 9. klasse, der svarer til 8. klasse i resten af Norden

⁴ Deltager kun med delstaten Nordrhein-Westfalen

Mere end 10 procentpoint over ICCS gennemsnit ▲

Signifikant over ICCS gennemsnit △

Signifikant under ICCS gennemsnit ▽

Mere end 10 procentpoint under ICCS gennemsnit ▼

Oversigt – europæisk og nordisk perspektiv

Som opsamlende beskrivelse af denne rapports hovedindhold viser tabel E.27 nedenfor de samlede skalagennemsnit for alle de undersøgte områder. Tabel E.27 er sorteret efter forskellen på dansk gennemsnit og det totale europæiske gennemsnit. Tabel E.28 er sorteret efter forskellen på dansk gennemsnit og gennemsnit for Finland, Norge og Sverige tilsammen (øvrige Norden).

På dette niveau skal man være opmærksom på, at der tegnes store linjer, hvor det primært handler om relative placeringer. For detaljer og uddybende detaljer samt eventuelle forbehold om resultaterne henvises til rapportens forskellige kapitler om de respektive emner. Her udnyttes skalaernes relative og komparative egenskaber til at tegne en overordnet profil.

Opgjort på denne måde viser der sig en ret klar profil for de danske elever, idet de tre største afvigelser til de internationale gennemsnit ses på de tre skalaer, hvor elevernes fremtidsyn vurderes, dels i forhold til Europa, dels i forhold til sig selv.

På de tre anvendte skalaer for egen fremtid samt direkte og indirekte positive holdninger til Europas fremtid, ligger de danske elever både over de europæiske gennemsnit og over det nordiske gennemsnit.

I den anden ende af forskellene markerer de danske elever sig med mere kritiske opfattelser af EU som garant for en positiv udvikling i Europa inden for økonomi, fred, menneskerettigheder med videre. De danske elever er samtidig relativt lidt indstillede på ubegrænset fri bevægelighed for europæisk arbejdskraft og mindre indstillede på europæisk samarbejde. Endelig er den europæiske identitetsfølelse lidt mindre end i Europa som helhed.

De danske elever udviser imidlertid stor tillid til EU's institutioner og interesse i valgdeltagelse på europæisk plan, så de konkrete reservationer fremtræder netop som konkrete vurderinger af specifikke forhold snarere end som reservationer i forhold til EU som sådan.

E.27 Skalaoversigt: Danmark – hele Europa			
Skala	Danmark	Hele ICCS Europa	Forskel (Danmark/Europa)
Egen fremtid	53,6	50	3,6
Europas fremtid / indirekte positiv	51,5	50	1,5
Europas fremtid / direkte positive	51,4	50	1,4
Immigranternes rettigheder	48,5	48,3	0,2
Undervisning	50,1	50	0,1
Begrænset fri bevægelighed (for arbejde)	49,9	50	-0,1
Europæisk identitetsfølelse	52,8	53,4	-0,6
Samarbejde Europa	48,2	50	-1,8
Ubegrænset fri bevægelighed (for arbejde)	47,7	50	-2,3
Fordele ved EU	47,3	50	-2,7

Hvis man ser på de samme skalaresultater, men nu kun i relation til gennemsnittet af de øvrige nordiske lande (eksklusive Danmark), så er indtrykket i store træk det samme. Forskellene er lidt mindre på de områder, hvor de danske elever ligger relativt højt i det europæiske perspektiv. Det signalerer en vis lighed i de nordiske resultater, selv om de danske elever fortsat skiller sig ud på de samme områder.

Også internt i Norden er det således primært elevernes fremtidssyn, der er mere optimistisk i Danmark, både på egne vegne og på Europas. Også her ses, at det er i opfattelsen af fordele ved EU og den europæiske identitetsfølelse, at de danske elever er noget mere forbeholdne. I den nordiske sammenligning gælder det også i forhold til opfattelsen af immigranternes rettigheder.

E.28

Skalaoversigt: Danmark – øvrige Norden

Skala	Danmark	Øvrige ICCS Norden	Forskel
Egen fremtid	53,6	50,6	3,0
Europas fremtid / indirekte positiv	51,5	50,4	1,2
Europas fremtid / direkte positiv	51,4	50,6	0,8
Begrænset fri bevægelighed (for arbejde)	49,9	49	0,8
Undervisning	50,1	50,8	-0,6
Samarbejde Europa	48,2	49,5	-1,4
Ubegrænset fri bevægelighed (for arbejde)	47,7	49,5	1,8
Immigranternes rettigheder	48,5	50,7	-2,1
Europæisk identitetsfølelse	52,8	54,9	-2,1
Fordele ved EU	47,3	49,5	-2,2

Når det gælder arbejdskraftens frie bevægelighed er resultaterne lidt blandede, da de danske elever på den ene side er lidt mindre positive for ubegrænset fri bevægelighed end de øvrige nordiske elever, men omvendt går de danske elever i mindre grad ind for begrænsninger af den fri bevægelighed. Som tidligere beskrevet er resultaterne her lidt blandede i Norden. De finske elever er klart de mest positive i forhold til fri bevægelighed og klart de mindste fortalere for restriktioner, mens billedet er mere komplekst især i Norge og Sverige, hvor eleverne er betydeligt mere positive i forhold til begrænsninger. De danske elever placerer sig samlet set i en mellemposition for begge måder at forholde sig til fænomenet på.

Litteratur

- Bruun, J. (2001). *Politisk dannelse – unges synspunkter på demokratiske værdier i skole og samfund*. København: Danmarks Pædagogiske Institut.
- Bruun, J. & Lieberkind (red.) (2013). *Unge, globalisering og politisk dannelse*, København: U Press.
- Bruun, J., Lieberkind, J., & Schunck, H.B. (2017) *ICCS 2016 Internationale hovedresultater*, København: DPU.
- Europakommissionen (2017). Fries-Tersch, E., Tugran, T. & Bradley, H. (2017). *Annual report on intra-EU labour mobility*. Bruxelles: Europakommissionen.
- Losito, B., Agrusti, G., Damiani, V., Schulz, W. (2017): *Young People's Perceptions of Europe in a Time of Change*. Amsterdam, the Netherlands: International Association for the Evaluation of Educational Achievement (IEA).

Tabelfortegnelse

Tabel E.1

Lande og antal elever i det europæiske modul	5
--	---

Tabel E.2

Europæisk identitet	12
---------------------------	----

Tabel E.3

Skala for: Europæisk identitet (ICCS 2016 og ICCS 2009)	13
---	----

Tabel E.4a

Skala for europæisk identitet opdelt efter køn	15
--	----

Tabel E.4b

Skala for europæisk identitet opdelt efter herkomst	15
---	----

Tabel E.4c

Skala for europæisk identitet opdelt efter grad af tillid til politiske institutioner	15
---	----

Tabel E.5

Undervisning i europæiske emner	17
---------------------------------------	----

Tabel E.6

Skala for undervisning i Europa-relaterede emner	19
--	----

Tabel E.7a

Europæisk samarbejde (I).....	21
-------------------------------	----

Tabel E.7b

Europæisk samarbejde (II).....	22
--------------------------------	----

Tabel E.8

Danske elevers prioritering af samarbejdsområder i Europa	23
---	----

Tabel E.9

Skala for europæisk samarbejde	24
--------------------------------------	----

Tabel E.10a

Holdninger til europæisk samarbejde inddelt efter køn	25
---	----

Tabel E.10b

Holdninger til europæisk samarbejde inddelt efter herkomst	25
--	----

Tabel E.10c

Holdninger til europæisk samarbejde inddelt efter kundskabsniveau	25
---	----

Tabel E.11

Ubegrænset fri bevægelighed for arbejdskraft i Europa	29
---	----

Tabel E.12	
Begrænset fri bevægelighed for arbejdskraft i Europa	30
Tabel E.13a	
Skala for ubegrænset fri bevægelighed for arbejdskraft i Europa inddelt efter køn	33
Tabel E.13b	
Skala for ubegrænset fri bevægelighed for arbejdskraft i Europa inddelt efter herkomst.....	33
Tabel E.13c	
Skala for ubegrænset fri bevægelighed for arbejdskraft i Europa inddelt efter testniveau	33
Tabel E.14a	
Skala for begrænset fri bevægelighed for arbejdskraft i Europa inddelt efter køn	34
Tabel E.14b	
Skala for begrænset fri bevægelighed for arbejdskraft i Europa inddelt efter herkomst.....	34
Tabel E.14c	
Skala for begrænset fri bevægelighed for arbejdskraft i Europa inddelt efter testniveau*	34
Tabel E.15	
Holdninger til immigranternes rettigheder	37
Tabel E.16	
Skala for immigranternes rettigheder (ICCS 2016 og ICCS 2009).....	39
Tabel E.17a	
Skala for holdninger til immigranternes rettigheder inddelt efter køn	41
Tabel E.17b	
Skala for holdninger til immigranternes rettigheder inddelt efter herkomst	41
Tabel E.17c	
Skala for holdninger til immigranternes rettigheder inddelt efter kundskabsniveau.....	41
Tabel E.18	
Fordele ved EU	43
Tabel E.19	
Skala for fordele ved EU	44
Tabel E.20	
Tillid til EU's institutioner	46
Tabel E.21a	
Forventet valgdeltagelse i nationale valg.....	48
Tabel E.21b	
Forventet valgdeltagelse i europæiske valg	48

Tabel E.22	
Europas fremtid – positive scenarier	51
Tabel E.23	
Skala for Europas fremtid – positive scenarier.....	52
Tabel E.24	
Europas fremtid – negative scenarier	54
Tabel E.25	
Skala for: Europas fremtid – afvisning af negative scenarier	55
E.27	
Skalaoversigt: Danmark – hele Europa.....	59
E.28	
Skalaoversigt: Danmark – øvrige Norden	60